

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění
Dějiny evropské kultury

Ivana Drahorádová

**Reflexe židovské tematiky za Protektorátu Čechy a
Morava v literatuře**

bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jaroslav Med, CSc.

2014

Čestné prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Neratovicích, dne 28. 4. 2014.

Bibliografická citace

Reflexe židovské tematiky za Protektorátu Čechy a Morava v literatuře [rukopis] : bakalářská práce / Ivana Drahorádová; vedoucí práce: doc. PhDr. Jaroslav Med, CSc. -- Praha, 2014. -- 48 s.

Anotace

Tato bakalářská práce si klade za cíl srovnání přístupů židovské menšiny v Protektorátu Čechy a Morava v krásné literatuře k rasové diskriminaci.

Na základě komparace čtyř vybraných titulů z české beletrie se budu zabývat tím, jak se Židé ve vybraných dílech stavěli k uvádění rasové politiky do praxe, jak se hlavní postavy vyrovnávaly s perzekucí a jaké bylo jejich vnitřní prožívání válečných událostí.

Bakalářská práce bude vycházet z uvedené primární literatury, která byla záměrně vybrána tak, aby názorně ilustrovala odlišné postoje Židů. V práci se zaměřím i na styčné body a na to, co všechny hlavní hrdiny z vybraných titulů spojuje a na to, v čem jsou jiní, jak se každý jinak a po svém s obtížnou situací vyrovnává.

Klíčová slova

Židé, Protektorát, rezignace, protest, vzdor, diskriminace, perzekuce

Annotation

This bachelor's thesis aims to compare different approaches of Jewish minority to racial discrimination in beautiful literature of the Protectorate of Bohemia and Moravia.

Based on a comparison of four selected titles from the Czech fiction, I will discuss how the Jews stand for placing racial policy into practice in the selected works, how the main characters coped with persecutions, and what was their internal experience of wartime events.

The bachelor thesis will be based on a specified primary literature, which was intentionally chosen to clearly illustrate the different attitudes of the Jews. I will focus even on interfaces and on what the main characters connects in the selected titles. Also,

I want to emphasize how they differ and how each one of them puts up differently and in a unique way with their difficult situation.

Keywords

Jews, protectorate, resignation, protest, resistance, discrimination, persecution

Počet znaků (včetně mezer): 95 690

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala váženému doc. PhDr. Jaroslavu Medovi, CSc. za odborné vedení a podporu při tvorbě bakalářské práce a za mnoho podnětných informací a cenných rad týkajících se zvolené problematiky.

Obsah

Úvod.....	7
1. Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938 – 1945	8
1. 1. Konfiskace židovského majetku	11
1. 2. Deportace Židů z Protektorátu Čechy a Morava.....	11
1. 3. Čeští Židé a konečné řešení.....	14
2. Odraz druhé světové války v česky psané literatuře.....	16
3. Ladislav Fuks: Pan Theodor Mundstock	18
3. 1. Ladislav Fuks	19
3. 2. Děj	20
3. 3. Postava pana Theodora Mundstocka.....	22
3. 4. Shrnutí.....	23
4. Jan Otčenášek: Romeo, Julie a tma	25
4. 1. Jan Otčenášek.....	26
4. 2. Děj.....	26
4. 3. Postavy novely	28
4. 4. Shrnutí.....	31
5. Jiří Weil: Život s hvězdou.....	32
5. 1. Jiří Weil.....	33
5. 2. Děj.....	34
5. 3. Postava Josefa Roubíčka	36
5. 4. Shrnutí.....	37
6. Josef Bor: Tereziánské rekviem	39
6. 1. Josef Bor.....	40
6. 2. Děj.....	40
6. 3. Postavy	43
6. 4. Shrnutí.....	43
Závěr	45
Seznam zdrojů a literatury	47

Úvod

V předkládané bakalářské práci se budu zabývat židovskou tematikou reflektovanou v česky psané próze. Takové téma jsem si zvolila proto, že z československých dějin je mi první polovina 20. století nejbližší a považuji za zajímavé sledovat odrazy skutečných událostí v beletrii. Také mě zajímaly postoje, které pronásledovaná židovská menšina zaujala k uplatňování zvrácených Norimberských zákonů.

Na čtyřech mnou zvolených dílech budu popisovat různé podoby židovského vzdoru a to, jak se Židé v Protektorátu Čechy a Morava vyrovnávali s rasovou diskriminací a zhoršujícími se životními podmínkami. Budu srovnávat, jak se hlavní hrdinové jednotlivých románů stavěli ke své životní situaci a jak ji přijímali, nebo naopak odmítali. Soustředím se na to, zda vybrané postavy nějak revoltovaly proti svému údělu, nebo ho naopak odevzdaně přijímaly a jaké bylo jejich vnitřní prožívání. Bude mě zajímat, jak židovští hrdinové sami hodnotili tehdejší realitu. Srovnávaná díla jsem záměrně vybrala tak, aby na jedné straně názorně ilustrovala některé odlišné postoje, ale aby na nich bylo jasně patrné, co celé židovské společenství mohlo spojovat.

Práci jsem rozčlenila do šesti kapitol. První dvě kapitoly práce se věnují tehdejšímu dobovým reáliím. Vzhledem k tématu považuji za nutné alespoň stručně uvést vyprávění do historických souvislostí. V první kapitole se zabývám životem Židů v Protektorátu. Uvádím, jaká byla stanoviska protektorátní vlády a jak se k židovské menšině stavělo většinové obyvatelstvo a krátce zmiňuji i Terezínské ghetto.

Po úvodu do poválečné literatury se již věnuji jednotlivým románům, jejich hlavním postavám a dějovým schémátům. Každé srovnávané dílo popisuji v samostatné kapitole a v dílčích podkapitolách. V závěru práce shrnu výsledky srovnávání a uvedu, co všechny tyto tituly a jejich hrdiny spojuje a v čem se naopak různí.

Tato práce si klade za cíl srovnat různá pojetí židovské tematiky u autorů, kterých se druhá světová válka nějakým způsobem dotkla a kteří tuto zkušenost většinou ve své tvorbě odrážejí.

1. Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938 – 1945

Následkem Mnichovské dohody podepsané 29. 9. 1938¹ se původně demokratické Československo dostalo do područí nacistického Německa ve všech myslitelných oblastech. V oblasti hospodářské, politické i kulturní.² Postoje úřadů k židovskému obyvatelstvu byly různé a většinou se lišily v jednotlivých regionech země. Tedy zatímco na Slovensku byly antisemitské projevy, které často eskalovaly ve fyzické násilí na Židech, na denním pořádku, v Čechách zdaleka nedosahovaly takové úrovně, byť nelze ani zdaleka tvrdit, že se českým oblastem vyhnuly. Přestože Němci požadovali po české vládě tvrdé protižidovské zásahy, ta se všemožně snažila taková nařízení obcházet nebo jim přímo zabránit.³ „Všeobecně panuje názor, že navzdory německému nátlaku vláda Rudolfa Berana nebyla ochotna jít v pronásledování Židů do krajnosti.“⁴

Situace se výrazně proměnila po ustavení Protektorátu Čechy a Morava 16. 3. 1939. Daleko více a hlasitěji se začaly ozývat hlasy, které v demokratickém státě nebyly slyšet, české obyvatelstvo upadlo do letargie a vztah mezi Čechy a Židy v Protektorátě Čechy a Morava ochladl.⁵ Vznikem Protektorátu a tím i závislosti na Říši byly české země přičleněny do plánů nacistického Německa, které se týkaly tzv. konečného řešení židovské otázky.⁶ V Protektorátu byly principy Norimberských zákonů poprvé aplikovány v Nařízení říšského protektora o židovském majetku, který se datuje do 21. 6. 1939,⁷ jinak ale bylo v zásadě na samotné protektorátní vládě, jaká protižidovská opatření přijme. Z pohledu Říše však bylo nežádoucí, aby Židé jakkoliv ovlivňovali vztah Protektorátu k Říši. „Proto musí být vyřazeni z veřejného života. Provedení tohoto

¹ KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XIV., 1929 – 1938*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2002.

² ROTKIRCHENOVÁ, Livie. „Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938 – 1945.“ In JANIŠOVÁ, Milena (ed.) *Osud Židů v Protektorátu. Sborník studií Livie Rothkirchenové, Evy Schmidtové-Hartmannové, Avigdora Dagona s úvodem Milana Šimečky*. Praha: Trizonia, 1991. Str. 17 – 79.

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž, str. 19.

⁵ Tamtéž.

⁶ PETRŮV, Helena. *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941)*. Praha: Institut terezínské iniciativy, 2000.

⁷ Norimberské zákony (1935)[online]. c2011 [citováno dne: 8. 4. 2014]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/cz2/history/events/nuremberg_laws>.

*úkolu náleží protektorátní vládě a není tedy bezprostředním úkolem říše.*⁸ Přesto však říšský protektor české protektorátní vládě výrazně doporučil přijetí některých protižidovských opatření, jako například: „[...] *odnětí aktivního a pasivního volebního práva, vyloučení z veřejných úřadů, vyřazení z tisku, rozhlasu a jiných činností ovlivňujících veřejné mínění, také ze svazů zřizovaných k udržení vnitřní bezpečnosti, zákaz vlastnit zbraně, vyrábět je a obchodovat s nimi.*“⁹

I vztah české vlády k protižidovské politice se po vzniku Protektorátu zásadně proměnil. Ještě na podzim 1938, po schůzce v Mnichově, která měla pro Československo tak neblahé důsledky, česká vláda protižidovská opatření víceméně odmítala, mj. i kvůli půjčce od Spojeného království Československu. Ta byla podmíněna tím, že „v zákonodárství, ani uvnitř žádné oblasti republiky nebude nic *excepcionálního ani rasově ani národnostně.*“¹⁰ Ovšem tato překážka, i zábrany demokratické padly vytvořením Protektorátu Čechy a Morava a hned 17. 3. 1939 schválila protektorátní vláda některá protižidovská opatření, i když je dodnes otázkou, do jaké míry takováto opatření vydávala vláda o své vlastní vůli a do jaké míry k tomu byla tlačena okupační správou. To, že se protektorátní vláda snažila minimalizovat nepříznivé dopady německé rasistické politiky na židovské obyvatelstvo žijící v Protektorátu (a že přitom využívala toho, že podle výnosů německé okupační správy a mínění samotného Hitlera, byla židovská politika ponechána víceméně v jejích rukou) dokládá Helena Petrův: „[...] *K. H. Frank nejprve ústně a potom dvakrát písemně požadoval vydání protižidovského zákona, ale vláda odpověděla, že ho není třeba, a usnesla se odstoupit, kdyby úřad říšského protektora trval na jeho vydání protektorátní vládou. V důsledku tohoto odporu musel protižidovský zákon vydat říšský protektor Neurath sám [...].*“¹¹ Jedním dechem ale nastiňuje i druhou stranu mince a poukazuje na množství protižidovských předpisů, které protektorátní vláda naopak schválila.

I postoje běžného civilního českého obyvatelstva k židovské menšině byly proměnlivé a nejednoznačné. Demokratická první republika byla státem tolerantním k národnostním i jiným menšinám, a přestože od jejího vzniku roku 1918 do 30. let 20. století můžeme zaznamenat několik protižidovských excesů, stále se český antisemitismus vyznačoval

⁸ PETRŮV, Helena. *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941)*. Praha: Institut terezínské iniciativy, 2000. Str. 34.

⁹ Tamtéž, str. 34.

¹⁰ Tamtéž, str. 35.

¹¹ Tamtéž, str. 49.

tím, že se soustředil maximálně na vylučování Židů ze společnosti, na jakousi jejich ostrakizaci.¹² Heslem doby by tak mohlo být Bez Židů, spíše než Proti Židům. Ještě ve 30. letech 20. století byl antisemitismus v Československu, na rozdíl od okolních sousedních států, periferním jevem, oficiální antisemitské projevy podléhaly cenzuře a centrem antisemitismu zůstávalo severní a západní pohraničí. Druhým centrem byla studentská Praha,¹³ zde se tou dobou již formovaly protižidovské a fašistické organizace typu Vlajky nebo Národní obce fašistické. I běžní občané ale vyvolávali protižidovské nálady, obvykle však z důvodu osobního prospěchu, vyřazení konkurence apod. „Oficiální organizace lékařů, právníků [...] se dožadovaly vyřazení nebo radikálního omezení židovské konkurence. [...] aby vůbec nebylo přípustno v zájmu nejdůležitějších statků národa, aby povolání lékařská, právníká a technická byla vykonávána židy.“¹⁴ Obecně lze konstatovat, že právníké a lékařské prostředí bylo náchylnější k antisemitským postojům, možná i kvůli tomu, že na lékařské nebo právníké fakultě bylo Židů-studentů více než jinde ve srovnání s jinými fakultami na univerzitě.¹⁵

Po vyhlášení války Německu západními mocnostmi zavládlo v českých zemích nadšení a přesvědčení, že nacistické Německo bude brzy poraženo a tím že Československo získá zpět svou samostatnost. V souvislosti s tím se poněkud zlepšil vztah Čechů k židovskému obyvatelstvu a podle Livie Rothkirchenové se „[...] projevy sympatií k Židům staly jedním z ventilů české nenávisti vůči cizím mocipánům.“¹⁶ Češi solidárně Židům brali do úschovy cennosti a peníze, známí spisovatelé nechávali publikovat své židovské kolegy pod falešnými jmény a pseudonymy, aby i přes zákaz činnosti mohli získat nějaké peníze. O zásadnějších snahách českého obyvatelstva pomoci Židům překonávat jejich nelehké úděly ale nelze mluvit. I v Protektorátu Čechy a Morava docházelo k arizaci židovského majetku a i v Protektorátu se vyskytovalo udavačství a kolaborantství. To se ještě vyhrotilo příchodem nového říšského protektora Reinharda Heydricha do Prahy. Ten nastolil přísnější režim, mj. i proti těm, kdo byli podezřelí

¹² SOUKUPOVÁ, Blanka. *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava, Zing Print, 2005.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ KÁRNÝ, Miroslav. *Konečné řešení, Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991. Str. 23.

¹⁵ KŘEŠTAN, Jiří, BLODIGOVÁ, Alexandra, BUBENÍK, Jaroslav: *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918-1948*. Praha 2001.

¹⁶ ROTKIRCHENOVÁ, Livie. „Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938 – 1945.“ In JANIŠOVÁ, Milena (ed.) *Osud Židů v protektorátu. Sborník studií Livie Rothkirchenové, Evy Schmidtové-Hartmannové, Avigdora Dagana s úvodem Milana Šimečky*. Praha: Trizonia, 1991. Str. 17 – 79, str. 28.

z pomoci nebo kontaktu s Židy a na podzim roku 1941 zahájil první deportace Židů do koncentračních táborů. Široká česká veřejnost sice antisemitskou politiku a diskriminační kroky neschvalovala, ale většinou převládal tichý nesouhlas.¹⁷

1. 1. Konfiskace židovského majetku

Je známá skutečnost, že nacisté se především snažili uchvátit rozsáhlý židovský majetek. I v Československu bylo několik velmi bohatých židovských rodin. „[...] *Vítkovické železářny v Moravské Ostravě, řídila větev vídeňských Rotschildů. Nejvýznamnější doly v ostravsko-karvinské pánvi vybudovali v podstatě Gutmannové. Také na Kladensku byly některé doly v židovském vlastnictví. Petschkova rodina vlastnila v Praze bankovní dům a doly v Mostě, Falknově (nyní Sokolov) a Duchcově. Weinmannové v Ústí nad Labem byli také majiteli uhelných dolů [...].*“¹⁸ Veškerý židovský majetek podléhal arizaci, kterou v Protektorátě prováděli obvykle Němci. Obvykle, ale ne výhradně. Jakmile byly zahájeny deportace Židů z Protektorátu do koncentračních a vyhlazovacích táborů, jejich majetek si nárokovali i čeští fašisté.

Vláda Rudolfa Berana vyčíslila židovský majetek na přibližně 16 miliard korun, a přestože tento odhad mohl být lehce nadnesený, objasňuje arizační snahy české společnosti, která si tak chtěla kompenzovat hospodářské ztráty, které utrpěla odstoupením pohraničí na podzim roku 1938.¹⁹

1. 2. Deportace Židů z Protektorátu Čechy a Morava

Na počátku války byli v Německem okupovaných územích Židé prozatím soustředováni do ghatt, kde byli izolováni od ostatního, tzv. árijského obyvatelstva, „*aby bylo možno ve vhodný čas přikročit k jejich teritoriální ghettoizaci*“²⁰ Vzhledem k tomu, že napadení Sovětského svazu ale nevedlo k bleskovému vítězství německých armád, jak tomu bylo do té doby, nebylo možné pokračovat v projektu násilného vystěhovalectví a představa vysídlení všech evropských Židů na východ za Ural se ztrácela v nedohlednu. Hitlerův plán totální fyzické likvidace (prozatím jen) evropského židovstva se začal uskutečňovat.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž, str. 37.

¹⁹ KÁRNÝ, Miroslav. *Konečné řešení, Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991. Str. 23.

²⁰ Tamtéž, str. 77.

Naplňování poslední fáze politiky konečného řešení na území Protektorátu Čechy a Morava započalo v době příchodu nového říšského protektora Reinharda Heydricha do Prahy a bylo vyústěním nacistické strategie v židovské politice. „*První židovský transport na východ s určením do Lodže opustil Prahu 16. října 1941.*“²¹ Ještě pět dalších transportů mířilo do Lodže, ty následující už pak jely do Terezína. Ten byl původně zamýšlen jako přestupní stanice, jako shromažďovací místo pro Židy, kteří měli později pokračovat dál na východ, časem do Sovětského svazu. Již od počátku se s terezínskou pevností počítalo jen jako s přechodným místem, jakýmsi mezistupněm strašlivého plánu. S organizační stránkou věci byli nuceni nacistům pomáhat hlavní představitelé židovské náboženské obce (dále jen ŽNO), kteří sepisovali soupisy židovského obyvatelstva, na základě kterých pak byli Židé předvoláváni a odvázeni do koncentračních táborů. Dále ŽNO připravovala seznamy židovského majetku, zajišťovala jeho oceňování a následný rozprodej a mj. měla za úkol vyhledávat na protektorátním území taková města, která by se hodila pro zřízení tzv. pracovních ghatt.

Shromaždiště k transportům bylo v Praze na dnešním holešovickém výstavišti a transporty ve velké většině opouštěly Prahu za tmy, aby na sebe nepoutaly nežádoucí pozornost.

Vedle Terezína existovaly na území Protektorátu ještě tři pracovní tábory: v Oslavanech u Brna, v Panenských Břežanech a na Kladně. Když se s transporty začínalo, existovaly nejrůznější výjimky z pravidla: nucené odchody do koncentračních táborů se netýkaly dětí ze smíšených manželství, manželů židovského původu žijících ve smíšeném manželství nebo členů ŽNO (a jejich rodinných příslušníků). V polovině roku 1943 už však v Praze kromě hrstky členů Rady starších a jejich rodin zbyli jen lidé žijící ve smíšených manželstvích. Na konci roku 1945 přicházeli do ghatt už i příslušníci Židovské rady starších

1. 2. 1. Terezínské ghetto

Terezín byl vybrán jako vhodné místo pro zřízení ghetta nacisty, ne ŽNO, která spíše prosazovala města s převahou českého obyvatelstva. Heydrich se nakonec přiklonil k Terezínu proto, že z něj po odstěhování Židů chtěl vybudovat německé sídliště

²¹ ROTKIRCHENOVÁ, Livie. „Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938 – 1945.“ In JANIŠOVÁ, Milena (ed.) *Osud Židů v Protektorátu. Sborník studií Livie Rothkirchenové, Evy Schmidtové-Hartmannové, Avigdora Dagana s úvodem Milana Šimečky*. Praha: Trizonia, 1991. Str. 17 – 79, str. 40.

v rámci germanizace českého prostoru.²² Jakmile byl Terezín v listopadu roku 1941 vybrán jako tzv. tranzitní místo, bylo třeba v prvé řadě vystěhovat původní obyvatelstvo a následně připravit pevnost na příchod mnoha tisíců Židů.

Terezín měl soustřeďovat české Židy před deportací na východ a tedy jakmile se zpráva o terezínském ghettu dostala do povědomí českého židovstva, byla přijata s úlevou, neboť Židé předpokládali, že tím končí transporty do Polska a do zahraničí obecně. Ovšem dlouhého trvání upokojení nemělo: „Dne 4. ledna 1942 si zapsala terezínská vězeňkyně Eva Roubíčková do svého deníku: *Velké rozčilení. Odtud pojedou transport do Polska.[...] Myslely jsme, že aspoň před tím zde budeme zabezpečeny a nyní jsme na tom stejně jako v Praze.*“²³

Terezín měl časem několik funkcí. Po nechvalně proslulé konferenci ve Wannsee mu byla přiručena i funkce starobního ghetta (Altersghetto), kam měli směřovat staří Židé nejen z Protektorátu, ale i z Rakouska nebo z Německa a spolu s nimi i vojenská, politická nebo vědecká elita národa. Nacisté se tímto opatřením snažili omezit zahraniční intervence, kterých bylo ve prospěch různým způsobem významných lidí stále více, a snažili se také podpořit své tvrzení o tom, že ostatní transporty Židů směřující na Východ jedou do pracovních táborů. Podle tvrzení Adolfa Eichmanna bylo třeba tzv. neztratit tvář.²⁴ Dále mělo ghetto plnit i tzv. funkci decimační. „*V srpnu, září a říjnu 1942 zahynulo tu 10364 vězňů.*“²⁵

Aby bylo pro nacisty reálné zvládnout tak obrovské množství Židů v koncentračních táborech, fungovaly v nich tzv. židovské samosprávy, které měly relativně velký vliv, ať už kladný či záporný, na životy ostatních vězňů. Konkrétně v terezínském ghettu určovala to, kdo s jakým transportem kdy odjede, židovská rada starších, což ve svých důsledcích pochopitelně vedlo k rivalitě mezi jednotlivými vězni i k čím dál většímu odcizení mezi vězni a členy samosprávy, což pro nacisty nebylo nevýhodné.

²² KÁRNÝ, Miroslav. *Konečné řešení, Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991.

²³ Tamtéž, str. 87.

²⁴ Decimační a tranzitní funkce Terezína [online]. c2011. [citováno dne: 10. 4. 2014]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/cz/history/jew/czech/terezin/terezin2>>.

²⁵ KÁRNÝ, Miroslav. *Konečné řešení, Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991. Str. 92.

1. 3. Čeští Židé a konečné řešení

Tuto kapitolu považuji za důležitou vzhledem ke zvolenému tématu. Na základě poznatků vyvozených z odborné literatury zde nastiňuji, jak se Židé stavěli k perzekčním opatřením. V následující části bakalářské práce činím totéž, ovšem na základě beletristické literatury a toho, jak jednotliví autoři všech čtyř děl nechali své hlavní hrdiny jednat.

Úplně základní variantou, jak se s terorem a okupací vrovnat, byla emigrace, jak legální, tak nelegální.²⁶ V prvních letech trvání Protektorátu okupační úřady emigraci Židů velmi podporovaly, motivovány následnou expropriací jejich majetku. Smutnou skutečností ale zůstává, že mnoho tisíc židovských emigrantů pak nacisté stejně později dostihli v jiných, jimi zabraných zemích. Významnou formou demonstrativního odporu proti útlaku bylo organizování útěku přes hranice, většinou do Polska, do Maďarska nebo na Slovensko. V tom se angažoval především český odboj, který zajišťoval potřebné doklady (falešné cestovní pasy, víza) a instrukce emigrantům, jak jednat dál na druhé straně hranice. Takováto pomoc Židům, kteří měli nastoupit do transportů, byla trestána smrtí s odůvodněním, že jde o sabotáž. V odbojovém hnutí, které v tomto směru pomáhalo Židům, měli své zastoupení v nezanedbatelném počtu i Židé samotní. „Zúčastnili se boje jako Češi, jejich češství jim bylo přirozené jako dýchání, náboženství nehrálo přítom roli.“²⁷ A přestože bezesporu bylo i mnoho Židů, kteří své židovství naopak vnímali více jako národní, než náboženskou příslušnost, tak i přesto se nesnažili nijak cíleně se separovat, výlučně židovské spolky a organizace byly většinou jen tam, kde byli taktéž jen výlučně Židé, tedy například právě v terezínském ghettu. Jinou variantou, jak se vyhnout perzekuci ze strany okupační správy, bylo získání falešných osobních dokladů.

Je důležité zmínit se o choulostivém tématu židovské kolaborace. Ač to zní jako protimluv, nacisté na kolaboraci dost spoléhali a do svých plánů ji zahrnovali. „[...] koncepce protižidovského tažení počítala s kolaborací židovské reprezentace ve všech etapách cesty k osvětimským a treblinským plynovým komorám.“²⁸ Židé v Protektorátu reprezentováni židovskou obcí byli pověřováni zpracováváním nejrůznějších soupisů, byli odpovědní za pořádek při deportacích a za disciplinovanost Židů. Židovská

²⁶ Tamtéž. Pokud nebude výslovně uvedeno jinak, všechny citace a informace v této kapitole jsem čerpala z této publikace.

²⁷ Str. 114.

²⁸ Str. 114.

náboženská obec v Praze, nadřazena všem ostatním náboženským obcím v Protektorátu byla postupem času zodpovědná i za deportační agendu. Je bez diskuse, že tyto úkoly prováděla ŽNO nedobrovolně a vedle toho se angažovala v pomoci těm židovským občanům, kteří její pomoc nejvíce potřebovali. Spravovala starobince, hospice, nemocnice, sirotčince, vývařovny apod.

Židé se s okupačním terorem vyrovnávali i příkladnou disciplínou a přípravou na budoucí vývoj událostí. Na popud udání Vlajky bylo zjištěno, že se v Praze schází sionistická mládež, která se nejrůznějšími aktivitami evidentně připravuje na svůj budoucí pobyt v Palestině, kam měla emigrovat, židovský spolek Hechaluc organizoval pro židovskou mládež kurzy zemědělství a jiných dovedností, pro Židy zcela netypických.

„Proti pasivnímu čekání na další rány stála tu alternativa aktivity, kolektivismu a solidarity jako faktorů v boji o záchranu.“²⁹ Všechny výše uvedené snahy a postoje Židů spojovala naděje. Ta ostatně pojí i postavy z vybrané beletrie, na kterou se soustřeďuji níže.

V předchozích kapitolách jsem stručně popsala souvislosti, které považuji za zásadní pro hlavní náplň mé práce. Vzhledem k tomu, že se budu zabývat odrazem židovství v české beletrii, byl nezbytné podat souhrn faktů tak, jak o nich pojednává odborná literatura, abych na něj mohla navázat srovnáním literatury krásné.

²⁹ Str. 117.

2. Odraz druhé světové války v česky psané literatuře

V následující části mé bakalářské práce se dostanu k její hlavní náplni. Na základě četby jednotlivých titulů a analýzy jednotlivých hlavních hrdinů budu srovnávat, jak se který z nich stavěl ke svému židovskému údělu. V dílčích kapitolách nejprve stručně nastíním děj románů a dále se budu podrobněji zabývat tím, jací hlavní hrdinové byli. Jak okupaci a svůj život v Protektorátu prožívali a jak se vyrovnávali s tím, že jen na základě příslušnosti k židovskému společenství jsou nuceni žít naprosto jiný život, než žili před válkou. Budu se zajímat o to, jaké měli možnosti, zda jsou to postavy odevzdané a rezigované, nebo postavy aktivní, takové, které stále hledají jakékoliv východisko a s určeným osudem se odmítají smířit. Bude mě zajímat, jaké bylo jejich psychické rozpoložení a duševní prožívání. V závěru práce své poznatky a závěry shrnu a vyhodnotím.

Poválečná literatura v Československu se s druhou světovou válkou a s Protektorátem Čechy a Morava vyrovnávala poměrně dlouho a velmi různorodě. Ihned po válce začala vycházet tzv. vězeňská literatura zastoupená například Fučíkovou Reportáží psanou na oprátce.³⁰ První vlna poválečné literatury je charakteristická svou dokumentárností, syrovostí a patetickým lyrismem. Ještě nemá ambice odraz války nějak zapracovávat do složitějších literárních celků, snaží se podat očitě svědectví a autentickou výpověď o prožitých hrůzách. V této fázi převažovala poezie, nebo krátké romány a novely.³¹ Čeští čtenáři chtěli po válce a šesti letech útlaku číst o hrdinských činech Čechů, o protinacistickém odboji a velkých událostech, na které by mohli být hrdí.

Literatura 60. let ještě stále vnímala válečné události jako aktuální, ale současně byly konkrétní zkušenosti a zážitky natolik vzdálené, že literární obrazy ustupovaly od dokumentárnosti a přikláněly se spíše k zobrazování jedince a jeho osobního prožívání válečné reality. Jsou již patrné sklony k příběhovosti, dokumentárnost přestává být prioritou, ovšem současně byla část produkce této doby významně ovlivněna kulturními a propagandistickými požadavky vládnoucí strany. Některá díla měla často tendenci sklouzávat ke schematičnosti a úkolem umění bylo především podsouvat čtenářům hotové společenské zákony a ideologické pravdy. Do tohoto období se řadí i některé

³⁰ LEHÁR, Jan. STICH, Alexandr. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. HOLÝ, Jiří. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998.

³¹ Například František Halas: *Barikáda* (1945), Jaroslav Seifert: *Přilba hlíny* (1945), Jan Drda: *němá barikáda* (1946).

z titulů, které ve své práci srovnávám, avšak jak čtenářská obec, tak přijetí kritiků dokládají, že jejich autorům se podařilo nesklouznout do těchto nelichotivých šablon.

3. Ladislav Fuks: Pan Theodor Mundstock

Novela Pan Theodor Mundstock byla vydána roku 1963 jako debut Ladislava Fukse. Kritikou i širokou veřejností byla přijata velmi kladně a brzy po svém vydání v Československu byla překládána do mnoha cizích jazyků a vydávána v zahraničí. Byla vyjádřením protestu proti násilí a teroru, proti zlu a nelidskosti a proti ponižování člověka. „*Kniha vzbudila kladný ohlas. Kritika vycítila, že její autor je obdařený talentem první velikosti.*“³²

Na základě podobnosti obou příběhů lze stavět Pana Theodora Mundstocka vedle Weilova Života s hvězdou. Tímto dílem se budu v bakalářské práci zabývat později. Oba autoři se zabývají životem Židů v době holocaustu v Protektorátu Čechy a Morava, oba staví své hrdiny do obdobných situací. Od Weilova Života s hvězdou se ale Mundstock liší dekorativností a propracovanější formální i výrazovou strukturovaností díla.³³

Přestože Ladislav Fuks nepřišel s převratným tématem, lze vnímat Pana Theodora Mundstocka jako dílo odlišné od všech předcházejících. V 50. letech 20. století vyšlo v Československu nespočet titulů, které se židovské tematiky nějakým způsobem dotýkaly a které měly jako hlavní motiv život v Protektorátu nebo druhou světovou válku, ale až v letech šedesátých se zobrazování hlavních postav posouvá od bojovného nadšení k intimnější, spíše psychologické rovině. Zatímco ve 40. a 50. letech v drtivé většině převládaly v literatuře hrdinské postavy, které s režimem aktivně bojovaly a vzpíraly se mu,³⁴ o desetiletí později se autoři k válečné tematice staví odlišně. To může souviset jednak s nástupem druhé vlny válečné prózy, která se více soustřeďovala na osobní lidské osudy a na psychologickou analýzu, a jednak s vyčerpáním prvotního nadšení z konce války a s tím související snahou okamžitě podat očitě svědectví o jejich událostech.

Jeden z hlavních motivů díla je Mundstockovo čekání na transport. Příběh Theodora Mundstocka lze vnímat ve dvou rovinách. Ta první vidí v Mundstockově počínání jakousi vzpouru proti tragickému osudu. Hlavní hrdina byl dlouho v zajetí zoufalství a

³² KOŘÍNKOVÁ, Drahomíra. *Proměny zla*. Romboid (Bratislava), 1973. Ročník 8, číslo 9, 56 – 58.

³³ DOKOUPIL, Blahoslav, ZELINSKÝ, Miroslav (ed). *Slovník české prózy 1945 – 1994*. Ostrava: Sfinga, 1994.

³⁴ Jako příklad uvádím Němou barikádu Jana Drdy nebo Kulhavého Orfea Jana Otčenáška.

beznaděje, ale přibližně v polovině knihy dojde osvícení a uvědomí si, že „[...] metoda a postup [...] by ho zachránily. Že by byl zachráněn. [...] Kdo vlastně ten koncentrační tábor vydrží? A první metodická odpověď, která mu zatanula na mysl, ne zatanula, ale kterou si metodicky dal, zněla: Ten, kdo jde na to prakticky, postupně, metodou.“³⁵ Od této chvíle se Mundstock promění a rázem je z něj téměř jiná postava, a ač nakonec ve své snaze neuspěje, náleží mu sympatie za to, že to nevzdal a že se alespoň pokusil. Jeho smrt na posledních stránkách příběhu nakonec může být chápána jako absurdní. Po tom, jak tvrdě na sobě Mundstock pracoval, přijde jeho snaha vniveč po srážce s nákladním autem, pod jehož koly nakonec zemřel. Druhá možná interpretace se naopak na jeho snažení dívá jako na tragikomickou zápletku, která vyústí přesně v momentě, kdy je Mundstock sražen autem. Právě kvůli důslednému dodržování metody, která mu měla zachránit život, o něj nakonec přijde. „Ale vtom, uprostřed ulice si uvědomí, proboha pozor! Vždyť jsem uprostřed ulice, vždyť jsem před cílem! Zde přece už nepočítat do desíti, zde počítat už jen do pěti! Metodu musím dodržet přesně, to by přece jinak byla bezcenná. [...] V tom slyší strašný hluk. Zahlédne, že se na něho řítí obrovské vojenské auto.“³⁶

3. 1. Ladislav Fuks

Ladislav Fuks se narodil roku 1923 do rodiny policejního důstojníka. Slovník českých spisovatelů ho výstižně charakterizuje jako autora „psychologických próz s etickým posláním a rafinovaně konstruovaných příběhů odhalujících mnohorozměrnost lidského nitra i dějin.“³⁷ Po maturitě v roce 1942 byl nasazen na správu statků. Po skončení války vystudoval Filosofickou fakultu Univerzity Karlovy a po ukončení studií byl zaměstnán jako pracovník Státní památkové správy, později Národní galerie, kde získal cenné historické a kunsthistorické znalosti. Do vydání své literární prvotiny příležitostně přispíval do časopisů a novin, po úspěchu Pana Theodora Mundstocka roku 1963 se začal věnovat výhradně spisovatelství. Obecně je pro Fuksovu tvorbu charakteristické prolínání reality a snů, halucinací a představ.

³⁵ FUKS, Ladislav. *Pan Theodor Mundstock*. Praha: Československý spisovatel, 1963. Str. 102. Pokud nebude výslovně uvedeno jinak, citace v tomto oddílu práce jsou převzaty z této publikace.

³⁶ Strana 187.

³⁷ MENCLOVÁ, Věra. SVOZIL, Bohumil. VANĚK, Václav a kol. *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libri, 2000. Strana 191.

3. 2. Děj

Děj je zasazen do období heydrichiády koncem roku 1941. Hlavní postava novely, Theodor Mundstock je čtenáři představován jako osaměle žijící starší Žid. Skrze retrospektivní vložky je útržkovitě popisována jeho minulost. V mládí byl podle všeho společenský člověk a měl velmi zvláštní vztah se ženou jménem Ruth Krausová. Celý život byl zaměstnán ve firmě Konopí, provazy a nitě, odkud byl surově vyhozen hned po záboru Československa a od té doby pracoval jako metař ulic. V momentě, kdy ztratil zaměstnání, utrpěl patrně takový šok, že jeho psychická rovnováha vzala za své a pana Mundstocka začalo provázet jeho alter ego, stín Mon. Bydlí v malé garsonce, kde mu společnost dělá jen holub, *slípka*, který ztělesňuje jeho alespoň minimální jistotu.

V době vyprávění příběhu je Theodor Mundstock spíše samotářský a ze svých předválečných známostí se stýká jen se Šternovými. Šternovi jsou židovská rodina, kterou Mundstock navštěvuje, aby jim dodával síly a naděje. Zvou ho na návštěvu a chtějí po něm, aby jim radil, jak mají jednat a jak se mají případně zaopatřit. Tato nit, kdy je pan Mundstock vnímán jako někdo, na koho se všichni obracejí se žádostí o radu, se táhne celým příběhem. Mundstock je ale přesvědčen, že by bylo zbytečné Šternovi, zvláště paní Kláru Šternovou, znepokojovat tím, že jim potvrdí domněnky o transpotech, které míří do koncentračních táborů, a proto jim vědomě lže a snaží se je upokojit vlastními domněnkami, že válka brzy skončí a transporty ustanou. Šternovi patrně tušili skutečný stav věcí, minimálně Klára Šternová určitě, ale v nejisté době se snažili spíše věřit Mundstockovu konejšení. Postupně začne sám ve své lži věřit, doufat a čekat na zázrak, který válku ukončí.

Zvrat v ději nastane v lednu 1942. V Mečířské ulici je tolik smetí a nepořádku, že shledává, že není možné, aby to všechno uklidil. V tu chvíli vyvrcholí pocit beznaděje: „[...] *chvěl se zoufalstvím a topil se v potu, smutně a bezradně pozoroval vozíček, který se mu v té chvíli zdál o hodně menší než jindy, a říkal si, snad i ten vozíček mi dnes přidělili schválně menší [...] Ale utíral si slzy. Napadlo ho, že to skončí dřív, než se naděje. Že na konec ulice ani nedojde.*“³⁸ Z této nekonečné beznaděje ale nakonec najde cestu skrz metody a postup, kterými byl proslulý. Uvědomí si, že stejně tak, jako může zvládnout uklidit zdánlivě neukliditelnou ulici, pokud při tom bude postupovat systematicky, může dokázat přežít útrapy koncentračního tábora. Řešením

³⁸ Strana 98.

sebesložitějšího problému je vždy správný postup. Okamžitě se tedy začne připravovat ve všech směrech, které ho napadnou, odmítá cokoli ponechat náhodě a najednou se čtenáři před očima hlavní postava mění z utrápeného, ustrašeného a zlomeného člověka v sebevědomého a jistého Žida. *„Že metoda a postup, kdyby myslel podobně jako dnes v Mečírské, by ho zachránily. Že by byl zachráněn!“*³⁹ v tuto chvíli zároveň mizí z příběhu Mon, odraz Mundstockovy beznaděje a strachu: *„Tak vidíš, můj drahý, Našel jsem se, jaký jsem býval, když jsi neměl o mně ještě zdání“, ale stínek nikde neviděl. Otočil se, ale stínek nebyl ani za ním. Stín zmizel.*⁴⁰

Mundstock je přesvědčen, že našel klíč k přežití, ale už si ve své tragičnosti neuvědomuje, že naopak pozbyl poslední zbytky rozumu. Místního řezníka vyprovokoval k facce, aby si ji mohl adekvátně nacvičit, pouští si plyn a pomocí plechové žabky v ústech simuluje smrt. Neuvědomuje si, že to není nejpropracovanější metoda, ale znaky šílenství.

Nakonec jsou Šternovi povoláni do transportu, všichni, až na syna Šimona, který byl odjakživa panu Mundstockovi nejbližší a tak si umíní, že stejně jako sebe už od ledna 1942 připravuje na nástrahy, které by ho mohly v koncentračním táboře i na cestě do něj potkat, připraví tak i jeho. Jakmile tedy přinese posel předvolánku do transportu, je pan Mundstock už klidný a vyrovnaný, protože má pocit, že je připraven. *„Pan Mundstock pohlédne na mladíka a usměje se. To se usmívá starší, mírně prošedivělý pán, který má třiatdvacet let už dávno za sebou, který má za sebou téměř celý život; úsměv vlídný, dobrotivý, vyrovnaný, úsměv, jímž prochvívá nekonečná, bezmezná shovívavost [...]“*⁴¹

V den odjezdu dodržuje všechna pravidla a úkony, které si nacvičil a předsevzal, cestou na holešovické shromaždiště se loučí se svou ulicí a v duchu i s jejími obyvateli, ale zároveň jen dočasně, předpokládá, že se ještě vrátí. *„Ale už se tu zdržet nemůže. Ale až se vrátí, stoupne si tu, jako kdysi s koštětem, ach, zdalipak to ještě vůbec bude umět, a zavzpomíná.“*⁴² Nakonec ale, jak již bylo řečeno výše, ho dostihnou právě ta nacvičená pravidla a postupy a pan Theodor Mundstock nakonec zemře těsně před shromaždištěm pod koly auta. Na shromaždišti už na něho čekal Šimon, který celou nehodu viděl a kterého si posledním zvoláním *„Mone, Mone...“* možná spojí se stínem, kterého za

³⁹ Strana 101.

⁴⁰ Strana 102.

⁴¹ Strana 176.

⁴² Strana 183.

sebou nechal tehdy, kdy uchopil nápad systematicky se na transport připravovat. Šimon a Mon tak splynuli v jedno.

Nakonec ale přeci jen v posledních okamžicích procitne a projde jakousi duševní katarzí. Smíří se s osudem, uvědomí si, že není v lidských silách připravit se na všechno, snad si i uvědomí, že jeho plán na záchranu a celá metoda a téměř půlroční příprava byly naivní a doufá, přeje si, aby se Šimon z jeho smrti poučil. „[...] *co jsme to dělali, že jsme jen nacvičovali, vždyť jsme se snad opravdu nemohli na všechno připravit, vždyť to všechno asi byl nějaký můj omyl, vždyť já jsem se v tom asi velice zmýlil...*“⁴³

3. 3. Postava pana Theodora Mundstocka

Hlavní postava je v díle zcela dominantní, ostatní postavy jsou vedlejší, byť pro plynutí děje a vysvětlování souvislostí klíčové. Autorem je charakterizována nepřímou, je na čtenáři, aby si svůj názor na ni utvořil sám, na základě toho, co se o Mundstockovi dozví. Například je možné si na základě četby vyvodit, že Theodor Mundstock je hodný a laskavý člověk. „*Ach, kdybych věděl o nějaké cestě, vždyť já bych pomohl všem, všem bych pomohl, ať nosí hvězdu či nenosí, vždyť jsou chudáci jako my, snad jen menší, že mají větší kapku naděje, a já bych jim pomohl.*“⁴⁴ Hlavní hrdina prochází vývojem, duševním přerodem z bojácného zlomeného muže, jehož největší obava pramení z předvolánky do transportu. Paradoxně jakmile tuto předvolánku nakonec dostane, je maximálně klidný a smířený.

Příčinu postupného úpadku a krize Mundstockovy osobnosti lze spatřovat v době, ve které se příběh odehrává. Válka a život v Protektorátu pro něj byly maximálně stresující, tím spíše, že byl židovské národnosti. Snažil se nově nastalé situaci nějak přizpůsobit, snažil se ji přijmout, i když celou dobu nechápal, proč by měl do koncentračního tábora odjet, nechápal rasovou politiku a princip nadřazené rasy.⁴⁵ Vlivem okolností se z něj stal schizofrenik se sklony k paranoie, zkušenosti ho naučily být stále ve střehu a všude vidět hrozbu. „*Mám zničené nervy, Mone*“ řekne svému stínu *s pohledem upřeným na loď*, „*když se ve schránce něco bělá, hned vidím předvolánku, a*

⁴³ Strana 187.

⁴⁴ Strana 13.

⁴⁵ BAUER, Michal. *Příprava vydání románu Pan Theodor Mundstock od Ladislava Fukse*. Tvar, 2001. Ročník 12, číslo 20, str. 14 – 15.

zatím není na obálce ani úřední razítko.“⁴⁶ Jeho duševní stav se zhoršoval, přestože jakmile ho nesušovaly chmury, cítil se po fyzické stránce lépe.

Mundstock je zvyklý na řád a na zaběhlé tempo života, změny ho vyvádí z duševní rovnováhy. Když tedy po vypuknutí války vše, na co byl doposud zvyklý, končí a jedna změna střídá druhou, neví, co si s nimi má počít. Životní jistoty jsou nenávratně ztraceny a Theodor Mundstock upadá do strachu, beznaděje a nejistoty. Jistotu a upokojení nakonec našel v systematickém postupu, ke kterému se upíná, je to pro něj pevný bod a nový smysl současného života. Na základě toho lze volně vyvodit, že zatímco první polovina knihy zobrazuje pasivitu, rezignaci na osud a na nějakou snahu osud zvrátit, druhá polovina je ve znamení aktivity, horečného úsilí a snahy. Ne ve smyslu osud zvrátit, Mundstock chápe, že transporty nezastaví, ale snahy se na osud připravit, vyjít mu v ústřety a být připraven na všechny alternativy.⁴⁷ V první části tedy žije ve strachu a v nejistotě, kterou následně překoná nalezením metody, která jeho osobnost výrazně promění. *„Odlišnost hrdinových existencí je doprovázena odlišností jevou, jejími proměnami, přítomností nebo absencí dějových prvků. Jedním z nich je i kontrast pasivity a aktivity. První polovina není v podstatě ničím jiným, než zachycením Mundstockovy pasivity, kdežto druhá vystihuje úsilí o měnu stavu, líčí hrdinovu aktivitu.“*⁴⁸

3. 4. Shrnutí

*„[...] to nejhorší, co je, je ztratit naději. Ztratit naději je to nejhorší, co může člověka potkat. Bez ní je i boháč žebrák, natožpak my, chudáci s hvězdami.“*⁴⁹ Naděje je zásadní motiv celého příběhu. V první části můžeme mluvit spíš o ztracené, resp. chybějící naději, ale přestože ji Mundstock zatím sám nemá, uvědomuje si její důležitost, má snahu ji alespoň posílat dál: *„Když se s nimi loučil, viděl jejich spokojené tváře. Bylo mu jich líto, ale nic si nevyčítal. Věděl, že dnes budou spát klidněji, chudáci, u nichž pravda pláče v koutě.“*⁵⁰ V úplném počátku příběhu se zdá, že je zcela rezignovaný, ale místa, kde se zamýšlí nad osudem Židů a kde se podivuje nad současným stavem věcí: *„Ale tu*

⁴⁶ Strana 7.

⁴⁷ DIWISCHOVÁ, Andrea. Rekonstrukce fikčního světa románu Pan Theodor Mundstock [online]. 2006 [citováno dne: 14. 4. 2014]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filosofická fakulta. Vedoucí práce Petr Bubeniček. Dostupné z: < http://is.muni.cz/th/85585/ff_b/ > .

⁴⁸ VŠETIČKA František: *Dualita Pana Theodora Mundstocka*. Česká literatura. Česká literatura, 1973. Ročník 21, číslo 3, str. 262 – 270.

⁴⁹ Strana 13.

⁵⁰ Strana 53.

*uniformovaný přiskočí k panu Vorjahrenu a pan Mundstock si řekne, no to je dost, že tě konečně napadlo, abys mu pomoh! Ale člověk se rozběhne a do kufru panu Vorjahrenovi kopne.[...] Tohle na perónech nebývalo, aby někdo na lidi křičel, že jsou svině a kopal jim do zavazadel. Kdo to jaktěživ viděl?*⁵¹ ukazují, že se sice podřídil rasovým zákonům a pravidlům, ale nesouhlasí s nimi a není schopen je rozumově uchopit.

V momentě, kdy se zdá, že jeho odevzdanost osudu dosáhla maximální možné míry a kdy vypadá, že větší pocit beznaděje už nemůže zažít, odráží se od pomyslného dna. Dokáže v sobě nalézt sílu si uvědomit, že naděje umírá poslední a opět nalézá víru. Víru v Boha, víru v to, že útrapy koncentračních táborů lze přežít a víru v lepší zítřky. Najednou místo Mona, který mu pomáhal vyrovnávat se se strachem, nastupuje postup a metoda, které přebírají totožnou funkci.

Žid Ladislava Fukse tedy může být sympatická postava, která sice na jedné straně přijala svůj osud, ale na straně druhé se snažila udělat něco proto, aby ho alespoň částečně mohla ovlivnit, aby nebyla jen loutkou v rukách nacistů. Tím se nakonec, byť mimoděk, na svůj osud, tedy na smrt, připraví a paradoxně čím je smrt blíže, tím méně se jí Mundstock bojí, přestože na počátku příběhu pro něj byla smrt největším strašákem.

⁵¹ Strana 106.

4. Jan Otčenášek: Romeo, Julie a tma

V době svého vydání v roce 1958 získala novela Jana Otčenáška *Romeo, Julie a tma* u čtenářů přízeň, menší nadšení ale zavládlo v táboře kritiků. Novele bylo vytýkáno, že v zásadě nepřichází s ničím novým, že je jen jakýmsi kompilátem dosavadní literatury na obdobná témata.⁵² Nejčastěji byl román ztotožňován s *Petrem a Lucií* Romaina Rollanda z roku 1920. I toto dílo líčí příběh tragické lásky mladých lidí, kteří obdobně jako Pavel a Ester z Otčenáškovy díla prožívali hrůzy světové války. Na rozdíl od Otčenáška však Rolland svůj příběh zasadil do první světové války, kde se mladí milenci bojí okamžiku, kdy přijde Petrovi povolánka na frontu. Ani v tomto případě ale příběh nekončí šťastně, v posledních společných chvílích oba zemřou při bombardování, pohřbeni pod padajícím pilířem.⁵³ Motiv skrývající se *Židovky* si podle některých vypůjčil z deníku Anny Frankové. Původnost Otčenáškovy novely však můžeme spatřovat v Pavlově odmítnutí maloměšťáckosti a v jeho prvním vážném samostatném kroku.

Otčenáškovy novela mohla však naopak českým čtenářům učarovat právě tím, jak moc byla jiná ve srovnání s dosavadní poválečnou tvorbou. Vedle popisů hrůz koncentračních táborů a utrpení na frontách se najednou objevila novela o lásce dvou mladých lidí, kteří měli smůlu v tom, že se do sebe vzhledem k okolnostem zamilovali v nesprávný čas, i když je otázkou do diskuse, zda by k sobě našli cestu a zda by sdíleli stejné city, kdyby nebyla válka a Pavel Ester neukrýval ve svém přístavku. Válečné prožitky, resp. prožitky z Protektorátu, jsou tu ale podány s o to větší naléhavostí, v kontextu mladé, ohrožené a křehké lásky. Otčenášek v tomto díle nabízí hluboký pohled do duší mladých lidí zmítaných nejistotou a umně postihuje proces jejich myšlení.

Na konci 50. let byly ještě vzpomínky na válku poměrně živé a lačnost čtenářů po válečné literatuře byla stále velká, tedy dál vycházely knihy s válečnou nebo protektorátní tematikou. Podle data vydání by se mohlo zdát, že Otčenáškovy novela patří ještě do období první vlny literárních reakcí na válku, ale obsahově se této vlně vymyká. V knize nejsou silní, burcující jedinci, hrdinové, přestože Pavlův čin hrdinský bezpochyby je (viz dále). Jde o podání vnitřního světa postav, na které se první vlna

⁵² RZOUNEK, Vítězslav. *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel, 1985.

⁵³ ROLLAND, Romain. *Petr a Lucie*. Praha: Melantrich, 1984.

poválečné prózy až tak dalece neohlížela a Otčenášek se naopak vnitřnímu světu postav, resp. především té hlavní postavy, věnuje. „*Jak odpovědět – nevěděl. A připadal si teď malý a zplihlý, nepřipravený na takový příval dojmů a cítil, že by teď ani cigareta nepomohla. Zmatené myšlenky mu samovolně kroužily hlavou, nepochytl je. Co dál?*“⁵⁴ Jedno z možných vysvětlení je to, že autor nechtěl odvádět čtenářovu pozornost od hlavního sdělení knihy. To osobně spatřuji v několika momentech. Novela nám připomíná, že druhá světová válka a boj proti fašismu od jisté doby zasahoval do všech sfér života obyčejných lidí. Najednou je třeba si rozmýšlet i tak soukromou a intimní věc, jakou je láska k druhému.

4. 1. Jan Otčenášek

Jan Otčenášek se narodil v listopadu roku 1924 v Praze. Po maturitě na obchodní akademii v Praze byl v letech 1944 – 1945 nasazen v továrně Avia Letňany.⁵⁵ Po válce pracoval jako účetní, krátce jako redaktor v Československém rozhlasu, od roku 1960 byl spisovatelem z povolání a od roku 1973 až do své smrti roku 1979 působil jako dramaturg FS Barrandov.

Ve své literární tvorbě se snažil postihnout společenskou dobovou problematiku „[...] *prostřednictvím generačně typizovaných postav.*“⁵⁶

4. 2. Děj

Příběh novely se odehrává v květnu a červnu roku 1942. Hlavní hrdina, maturant Pavel, žije všední život s postaršími rodiči. Hned v úvodu se seznámí s Židovkou Ester, která se rozhodla nenastoupit do určeného transportu. Spontánně jí nabídne pomoc a azyl ve svém pokojíku, v jakémsi přístěnku za krejčovskou dílnou svého otce. Celý děj je pak postaven na tom, jak se ústřední dvojice snaží překonávat nesnáze a válečné útrapy. Pavel do poslední chvíle svoje jednání tají před rodiči. Postupem času se do sebe Pavel s Ester zamilují. Otčenášek popisuje kontrast hrůz války, poprav a strachu se zamilovaností mladého páru. Kontrast tmy a světla. Války a lásky.

⁵⁴ OTČENÁŠEK, Jan. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1958. Strana 26. Pokud nebude výslovně uvedeno jinak, odkazy na konkrétní strany v kapitole Jan Otčenášek: Romeo, Julie a tma směřují na tuto publikaci.

⁵⁵ JANOUŠEK, Pavel a kol. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl 2, M – Ž*. Praha: BRÁNA, 1998.

⁵⁶ Tamtéž, strana 160.

Knihy upozorňuje na vzájemnou solidaritu mezi lidmi. Pavel zcela samozřejmě pozve osamocenou Ester, dívku, kterou poznal před několika minutami v parku, k sobě. Bez přemýšlení, přestože ví, že je Židovka a uvědomuje si všechny důsledky svého jednání, jí nabídne úkryt a bere za své, že ji musí do konce války nějak ochránit. Otázkou zůstává, do jaké míry lze toto ukvapené rozhodnutí připisovat mladické nerozvážnosti. Pavel najednou rychle dospěje,⁵⁷ ztrácí kontakt se svými přáteli, dokončení studií považuje za něco malicherného ve srovnání s tím, co zrovna prožívá. Má najednou úplně jiné starosti, než jeho vrstevníci. „*Ten den skládal ústní zkoušky z dospělosti. Lhostejné! Stál před očima zkušebních komisařů, odřikával vůdcův životopis jako automat, s němým hnusem v srdci, všechno lhostejné, trýznivé, absurdní. [...] Propustili ho, uznali dospělým, dali mu pokoj! Jemu je to lhostejné. Jemu je to všechno k smíchu.*“⁵⁸

Janu Otčenáškovu se podařilo zprostředkovat čtenářům atmosféru doby, strach lidí, napětí ve společnosti, nejistotu. Zároveň ale vysvětluje, že ani v tuto temnou dobu lidé nepřestali v rámci možností, žít, být lidmi. Tím, že Pavel neudal Ester, že mezi nimi existoval cit a že se spolu během společných chvil smáli a tančili, se svým způsobem vyrovnávali s okupací, Ester s perzekucí Židů.

Otčenášek skrz hlavní hrdiny ukazuje vzdor obyvatelstva. Ester vzdoruje neuposlechnutím rozkazu nastoupit do transportu, Pavel vzdoruje proti lidské lhostejnosti svým rozhodnutím Ester schovat.

Děj se vyhrcoje v poslední třetině. V červnu 1942 Heydrich podlehl následkům atentátu a naplno se rozeběhl teror civilního obyvatelstva, lidé se začali ještě více bát, denně bylo hlášeno velké množství poprav. Pavel si uvědomuje, že situace se stává neúnosnou, zvláště po tom, co gestapo, patrně na udání souseda Rejska, zatkne a později popraví nájemníka domu, kde je Ester schovaná. „*Začalo být jasné, že tam nemůže zůstat. Možná, že prohledají barák jako semeniště podvratných živlů, proslídí byty a půdy a sklepy, možná že dnes, zítra, jen co setrou pot z čela a nebudou mít plné ruce práce. Musí pryč.*“⁵⁹ A přestože se všemožně snaží uchránit Ester před okolním světem a před nejnovějšími zprávami, i Ester začíná v pokoji pociťovat narůstající tíseň. Přes

⁵⁷ PETRMICHL, Jan. *Dvakrát okupace. Novely Jana Otčenáška a Nory Frýda*. Rudé právo, 16. 1. 1959. Ročník 39, číslo 15, str. 4.

⁵⁸ Strana 93.

⁵⁹ Strana 96.

Pavlovu snahu si uvědomovala nebezpečí, které hrozí nejen jemu, ale i jeho rodině v případě odhalení. Nejistě začínala tušit, že situace je čím dál vyhocenější a stejně jako Pavel, i ona měla potřebu nějak jednat a pomalu se odhodlávala k tomu, že Pavla i svůj úkryt opustí. Jakmile v samém závěru knihy Pavel přijde se spásnou myšlenkou, že Ester pošle ke své tetě na venkov, kde by měla být prozatím v bezpečí, nastane poslední zvrat událostí. Nacistická okupační správa odhalí úkryt atentátníků a Ester celou noc poslouchá blížkou střelbu. Stejně tak i ostatní obyvatelé domu. Kolaborant Rejssek tlak okolností nevydrží a, patrně opilý, vyvolá v domě scénu a má snahu ukrytou Ester prozradit ostatním z domu. Z jednání přihlížejících nájemníků není jasné, zda mu uvěří, zcela pochopitelně se v prvé řadě snaží křičícího Rejska utišit a nevzbuzovat nežádoucí pozornost. Ester mezitím svou skrýš opustila. Za pomoci tovaryše Čepka se dostane do dílny, kde by mohla být v prozatímním bezpečí, ale utíká ven. Neunese už tíhu neustálého strachu, skrývání a stesku po rodičích a po dlouhých týdnech samoty a tmy vyběhne ven. „*Světlo! Ach konečně, chce se jí nahlas vykřiknout – opravdové světlo... a blíží se k němu každým skokem...*“⁶⁰ Nakonec je zastřelena německými vojáky. Když ale Ester před svými pronásledovateli utíká, prolíná se jí skutečnost a představy. V hlavě vidí otce, mluví s ním a přeje si, aby ji odvedl domů. Když jde následujícího dne Pavel za Ester, najde jen prázdný přístěnek. Nikdo mu nechce říct, co se v noci a ráno odehrálo, ale Pavel to tuší. Život se mu velmi pomalu opět vrací do starých, zaběhnutých kolejí, přesto ale není stejný, jaký byl, než Ester poznal. Najednou nechápe, jak by měl žít, jako dřív. Závěr začíná téměř stejně jako úvod: „*Staré domy jsou jako starí lidé: plny vzpomínek. Mají svou tvář, svou vůni. Jejich zdi jsou živé podivuhodným způsobem.*“⁶¹ Ale je patrný posun. Pavel jakoby neustálým přehráváním vzpomínek došel očištění, oproštění od citů a emocí a najedou, jakoby se mu dařilo vidět svět opět o něco radostněji. „*Poslouchej: kdosi jde ze schodů, tiše si hvízdá, placatá čepice se na okamžik mihne před oknem, sandály zapleskají o dlaždice [...] kdesi zazvoní vysoký dívčí smích...*“⁶²

4. 3. Postavy novely

Všechny postavy novely jsou popsány velice obecně, popisy nejdou nijak do hloubky a autor spíše neumožňuje čtenáři nějak se s hlavními hrdiny ztotožnit. Postavy nejsou

⁶⁰ Strana 133.

⁶¹ Strana 135.

⁶² Strana 136.

ničím silné, na rozdíl od příběhu, mohou se nám zdát zdánlivě nedopracované a ničím specifické. Je možné, že autor tak chtěl nechat v první řadě promlouvat právě příběh.

Jan Otčenášek se na jednotlivých postavách snaží popsat přístup občanů k tehdejší době, v novele jsou vystihnuty i procesy myšlení obyčejných lidí, kteří „v rozhodujícím okamžiku dovedli zvednout hlavu a nepoddát se násilí.“⁶³ Některé postavy nejsou zcela jasné, v průběhu novely docházejí charakterového vývoje, jako například tovaryš Čepek, který pracuje s Pavlovým otcem v krejčovské dílně.

Co do literárního vykreslení hlavních hrdinů, my jako čtenáři víme docela přesně, co se hlavnímu hrdinovi, maturantovi Pavlovi honí hlavou. Téměř nic ale nevíme o jeho minulosti, zájmech, osobnosti, nevíme, co dělal před válkou, jaký je to vlastně člověk, i když některé věci je možné vyvodit z příběhu, to, že byl dobrý student a patrně i bezproblémové dítě svých rodičů. „*Měli se s tátou rádi. Táta uměl být velkoryse chápavý, jednal s ním jako s dospělým a s rovností, kterou dovede osmnáctiletý muž ocenit, neměl nemístné otázky, a proto nebylo ani třeba lhát.*“⁶⁴ Otčenášek nám vlastně nabízí pouze věkovou a sociální typologii Pavla a i ta je relativně obecná. Detailně jsou ale rozváděny pasáže, kde autor popisuje jeho city k Ester a obecně ty části, které s ní nějak souvisí. Může se zdát, že na počátku jejich společného dobrodružství si Pavel moc neuvědomoval, do jak komplikované situace se dostal a jaké těžkosti bude muset překonávat. „*Musí přece jít, je to hloupé, směšné, ale je to tak! [...] a když to všechno cpal do kapes větrovky a plátěných kalhot, přišla matka.*“⁶⁵ S postupujícím časem se ale Pavel stává zodpovědnějším a na Ester mu záleží nesrovnatelně více než na začátku, uvědomuje si, že by ji mohl ztratit, že by se něco mohlo pokazit a toto pomyšlení je pro něj tíživější s houstnoucí dobovou atmosférou. Pavel je ztělesněním mládeže za okupace, zahrnuje v sobě znechucení a odpor a beznadějný pocit provizoria.

Ester, dcera židovského lékaře, je nám zpočátku přibližována Pavlovými očima. Skrz něj se například dovídáme, jak vypadá, ale později už se čtenářům popisuje sama, skrz retrospektivní zkratky. Vzpomínkami se vrací do svého dětství, do doby před válkou, kdy spokojeně žila s rodiči a žila bezstarostný život studentky gymnázia. Na přátelství s kamarádkou Jitkou a na první lásce k Jarkovi popisuje strach postupující společnosti, postupné odcizování a separaci. „*Zlom! Jinak se to nazvat nedá. Nebyl náhlý. [...] A pak*

⁶³ RZOUNEK, Vítězslav. *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel, 1985. Strana 94.

⁶⁴ Strana 26.

⁶⁵ Strana 38.

se všechno řídilo jedno za druhým, taneční škola, už do ní nesměla [...] A on. Byl stále plašší. Schůzky byly řidší a mlčenlivější. Prý fůru práce se školou. Uhýbal očima, tvářil se provinile a jeho úsměvy byly křivější.“⁶⁶ Rodiče Ester byli poslání do koncentračního tábora a v momentě, kdy tam má odjet i Ester, se ta vzepře svému osudu a do transportu nenastoupí. Osud bere do svých rukou, není odevzdaná a nespravedlivý osud se pokouší zvrátit. Sama se tak snaží oživit naději na svou záchranu, byť později neví, jak postupovat dále. Ester má v novele dvě tváře, jednu vidí Pavel, když za ní přijde. Je usměvavá, rozverná a veselá, ale většinu času, když je v pokoji sama, podléhá strachu a vzpomínkám. „Zpočátku se jí zdálo, že se tu zblázní samotou. Proležela hodiny na břiše, tvář zabořenou do polštáře, a plakala. Za soumraku se pečlivě učesala a osušila oči, aby ho přivítala s klidným, obvykle radostným výrazem.“⁶⁷ Na základě nepřímých charakteristik a plynutí děje lze usuzovat, že Ester byla statečná a nezlomená postava, stejně jako Pavel. Neztratila naději a není smířená s nespravedlivým osudem. Nakonec ale stejně umírá, proto, že chtěla uchránit ostatní.

Vedle těchto dvou hlavních postav je v knize ještě několik postav vedlejších, které jsou ale víceméně důležité pro plynutí příběhu a pro názornost při popisu lidských charakterů během okupace. Je tu otec hlavního hrdiny, postarší, úzkostný a starostlivý, ale patrně ustrašený křejčí, na jehož postavě Otčenášek vykresluje charaktery lidí, kteří s okupací nesouhlasili, nesouhlasili ani s protižidovskou politikou, ale v zásadě si vzdorovali jen uvnitř sebe sama. Otec hlavního hrdiny je ztělesněním obav lidí, kteří měli strach na sebe upozorňovat, obávali se o svou rodinu a snažili se tuto dobu jen nějak přežít. Postava otce se zásadně promění ve chvíli, kdy se od tovaryše Čepka dozví, že jeho syn schovává Židovku. Bázlivý živnostník je sice k smrti vystrašený a dál se snaží chránit svou rodinu: „Maminka se nesmí nic dozvědět, slyšíš, Nic! Nic! Je nemocná, víš, že má slabé srdce...“⁶⁸ Ale rozhodne se Pavla podpořit v jeho jednání a tím, že mu pomáhá krást doma jídlo pro Ester, nebo tím, že souhlasí, aby Ester odjela k tetě na venkov, vlastně dává najevo svůj souhlas.

Postava Rejska v sobě zosobňuje kolaboranty a oportunisty té doby, kteří se neštíteli s režimem spolupracovat, žít s ním v symbióze a požívat osobní výhody, které tato spolupráce přinášela. V kontrastu s ním stojí právě Čepek, jehož rostoucí nesouhlas

⁶⁶ Strana 82.

⁶⁷ Strana 76.

⁶⁸ Strana 113.

s režimem a vzdor vyvrcholí ve chvíli, kdy se v samém závěru knihy pokouší opilý Rejssek vyhnat Ester z domu přímo do náruče nacistů. V tu chvíli se tovaryš Rejskovi postaví a pro tuto chvíli Ester zachrání. „*Ožralý dobytku! Bůhvícos viděl. Táhni! Syp, než ztratím trpělivost, zalez do svého pelechu a zapomeň, že se ti něco zdálo...Cekneš a večera se nedožiješ...stovky očí si tě uhlídají!*“⁶⁹ Tovaryše Čepka lze vnímat jako zástupce lidskosti, jako zosobnění zklamání a beznaděje tisíců lidí, kteří věřili, že Protektorát Čechy a Morava bude jen krátká epizoda v národních dějinách, kteří měli z vypuknutí války upřímnou radost, protože doufali v obrat situace a zároveň těch, kteří pak postupně ztráceli naději a stávali se odevzdanějšími tím víc, čím rozpínavější nacistická moc byla. Čepek ale ve chvíli, kdy Ester odhalí, znovunalézá naději a odhodlání vzdorovat okupační moci.

4. 4. Shrnutí

Hlavním motivem příběhu je jednak láska mezi Ester a Pavlem a jednak tíživá doba okupace a okolnosti s ní související. Lze je vnímat jako protiklady světla a tmy. Tma, zobrazována jako Protektorát, protižidovská nařízení a předpisy, je vyvažována právě láskou, kterou Ester k Pavlovi pociťuje a která ji umožňuje vyrovnávat se se svým osudem. Přestože je Otčenášková novela jen krátká, některé hlavní postavy dojdou proměny a jejich životní pohled se vlivem okolností změní.

Židovka Ester je ztělesněním odmítnutí nespravedlivých nařízení. Nepřijímá rasovou teorii a důsledky pro ni z této plynoucí, odmítá se podřídit osudu, který jí byl předurčen jen na základě jejího původu a aktivně se snaží mu vzdorovat. Nakonec však nevydrží a vydává se na smrt. Ne však rezignovaně, když opouští bezpečný úkryt, není odevzdaná, není to proto, že by přehodnotila své postoje. Je to jednak proto, že se do svého zachránce zamiluje a do rozhodování je najednou nucena zahrnout i faktor strachu o jeho život. Nesnese pomyšlení, že by byla odpovědná za jeho smrt, nesnese pomyšlení na jeho smrt vůbec. „*Brzo už bude po všem. Ta těžká lítost, která bolí v srdci, je on. Kde je ted?*“⁷⁰ A tak nakonec volí smrt, kterou nevnímá nijak tragicky. V iluzích vidí otce, za kterým jde a jde tak vlastně za svými, za světlem, které po celou dobu v příběhu chybělo.

⁶⁹ Strana 129.

⁷⁰ Strana 126.

5. Jiří Weil: Život s hvězdou

Román *Život s hvězdou* od Jiřího Weila vyšel relativně těsně po válce, v roce 1949, ale záhy po svém vydání byl zakázán s odůvodněním, že je oslavou zbabělosti.⁷¹ Je třeba si uvědomit, že doba, ve které *Život s hvězdou* vyšel, nebyla nakloněna popisu subjektivního prožívání, naopak vyžadovala budovatelské nadšení a kolektivní spolupráci. V literární tvorbě byl určující dogmatický realismus, který byl naplňován především literárním zpracováním velkých společenských témat, i když fakticky častokrát vedl ke schematičnosti. Weilův román toto dogma rozhodně nenaplňoval, Roubíček je sužován strachem o svůj vlastní život, není to bojovník za kolektivní dobro, není hrdinou v pravém slova smyslu a nijak se neangažuje v úsilí za celospolečenský prospěch. *Život s hvězdou* není oslavou hrdinného partyzánského boje, nezmiňuje úlohu komunismu a namísto velkých témat je jeho hlavním motivem prožívání válečných útrap obyčejným člověkem, který se nějakým způsobem snaží vyrovnat se svým osudem.⁷²

Jiří Weil byl za války pronásledovaný Žid, je tedy možné vnímat *Život s hvězdou* jako místy autobiografické dílo, autor přesně věděl, o čem píše a jak se jeho hlavní hrdina, Josef Roubíček cítí. Hlavním tématem v knize je tíživá situace židovské menšiny v době trvání Protektorátu Čechy a Morava, jejich strach, osamělost a bezradnost. Tak je nám ostatně popisován i Josef Roubíček, bývalý židovský úředník, který před okupací žil průměrným a ničím zajímavým životem. *Život s hvězdou* je psychologická próza, v jejímž centru stojí pasivní a bojácný hlavní hrdina, který jen útrpně čeká na transport do koncentračního tábora. Čtenář má možnost sledovat útrapy jeho všedního života, v popředí není žádná dějová linie, v díle chybí dějová zápletky. Weilovi šlo především o popis monotónní každodennosti segregovaných Židů, o popis jejich duševních pochodů a prožívání jejich neradostného osudu. I Weil, stejně jako Fuks, se místy zmiňuje o většinové české společnosti a o jejím vztahu k Židům a stejně jako Fuks podává obraz nejednoznačný. Na jedné straně nezastírá existenci prospěchářů, kteří měli zájem se nejrůznějšími způsoby obohatit na neštěstí jiných, nebo těch, kteří minimálně němě souhlasili s nacistickou protižidovskou politikou (u Fukse je to pan

⁷¹ LEHÁR, Jan. STICH, Alexandr. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. HOLÝ, Jiří. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998.

⁷² MERCKS, KEES. „Problém literárního stylu ve Weilově románu *Život s hvězdou*.“ In: *Světová literárněvědná bohemistika II. Úvahy a studie o české literatuře*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1996. Str. 684-688.

Kopyto a udavač Korka, u Weila Roubíčková sousedka), na straně druhé má však ve Weilově románu poměrně dost prostoru dělník Materna, který nejen že Roubíčka zve na návštěvy, ale snaží se mu i všemožně pomáhat. Román má několik rovin, nejdůležitější je ale patrně popis Roubíčkovy čekání na smrt, respektive na předvolání do transportu. Autor se v díle snaží vylíčit, jakým způsobem se k této skutečnosti hrdina staví a jak se s ní vyrovnává. Pro *Život s hvězdou* je charakteristické prolínání skutečnosti, představ a tužeb a vzpomínek a stejně jako v románu Ladislava Fukse, i zde hlavní hrdina vzpomíná na šťastnější chvíle svého života, čímž se snaží uniknout ze strašné reality a alespoň částečně se tak obrnit proti událostem současného všedního života, na který víceméně rezignoval.

Hrůzná realita nacistické okupace je v tomto románu viděna pohledem prostého člověka, který vede nerovný zápas s nelidskou mocí o svůj život.⁷³ Stejně tak ale román poukazuje na lidskou solidaritu

5. 1. Jiří Weil

Jiří Weil se narodil do židovské rodiny v Praskolesích u Hořovic. Později se rodina přestěhovala do Prahy, kde Weil po úspěšném absolvování gymnázia pokračoval ve studiích na Filosofické fakultě Karlovy univerzity. Od mládí byl společensky aktivní, stýkal se s levicově orientovanou mládeží a roku 1921 se dokonce stal členem Komunistické strany, ze které byl roku 1934 pro vzájemné neshody vyloučen.⁷⁴

Za okupace byl nejprve zaměstnán v Židovské náboženské obci v Praze, později „[...] za rasové perzekuce ho kryl A. V Frič, vydávaje ho za svého zaměstnance [...]“⁷⁵ Během vyostřování protizidovských opatření se nejprve snažil ochránit sňatkem s O. Fenclovou, svou dlouholetou přítelkyní, následně fingoval sebevraždu a nakonec roku 1942 odmítl nastoupit do transportu do koncentračního tábora a do skončení války se skrýval.

Po válce byl krátce redaktorem Literárních novin a redaktorem edice Svět nakladatelství ELK. Na počátku 50. let byl vyloučen ze Svazu československých spisovatelů a

⁷³ HRUBEŠ, Jan. KRYL, Miroslav. „Ještě jednou Jiří Weil.“ In BLODIG, VOJTĚCH a kol. *Tereziánské listy*. Praha: OSWALD, 2003, str. 18 -39.

⁷⁴ MERHAUT, Luboš a kol. (vedoucí red.). *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla instituce. 4/II U – Ž*. Praha: Academia, 2008.

⁷⁵ Tamtéž, Strana 1576.

pracoval ve Státním židovském muzeu v Praze. Roku 1958 odešel do invalidního důchodu a o rok později zemřel na leukémii.

Ve své rané tvorbě seznamoval a propojoval českou avantgardu s ruskou soudobou tvorbou. Jeho druhé tvůrčí období se nese ve znamení beletrie. Weil často čerpal náměty ze svého osobního života, přičemž jejich jednotlícím prvkem „ [...] je *podrobování jedince společenskému systému, vztah humánní utopie a její realizace, totalitární principi vůdcovství. Údělem postav W. (Weilových, pozn. autorky) románů přitom není boj s neosobním a neproniknutelným strojem moci, nýbrž proces vlastní marginalizace, nemožnost splynutí se systémem [...]*“⁷⁶

5. 2. Děj

Kniha nemá nijak dramatickou ústřední zápletku, kde by šlo v první řadě o dějové zvraty. Je spíše analýzou vnitřního prožívání a vyrovnávání se s tíživou životní situací osamělého jedince žijícího na okraji společnosti. Jak již bylo zmíněno výše, hlavní postavou románu je Žid Josef Roubíček. Bývalý bankovní úředník, který žil před okupací nezajímavý život, se musí přizpůsobovat narůstající šikaně a protižidovským vyhláškám. Jednotlivá omezení ho postupně přivedou na mizinu, autor velice sugestivně líčí Roubíčkovu materiální nouzi a zbídačenost. Roubíček je později přidělen na pomocné práce, kde se po dlouhé době dostává do užšího kontaktu s lidmi.

Pod tlakem tehdejší doby se Roubíček svým specifickým životním postojem snaží vyrovnat se skutečností okolo něj. Dění okolo sebe začne vnímat jako cirkus se vším, co k němu patří. „*Avšak když jsem měl sám vystoupit v cirku, nechtělo se mi vzpomínat na svištění bičů a na křik krotitelů. [...] Nechtělo se mi vystupovat v cirku s oholenou hlavou šaška a dávat si uštěďřovat kopance. Věděl jsem najednou mnoho o cirku, když jsem byl na druhé straně bariéry.*“⁷⁷ A na toto smutné představení se Roubíček dívá odevzdanýma očima. „*Oškubaní lidí vstupují s čísly do cirku. Jsou vydáni různým protivenstvím. Musí poskakovat, přisedávat a naslouchat, jak sviští bič. Jacípak jsou to jen mučedníci.*“⁷⁸

⁷⁶ JANOUŠEK, Pavel a kol. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl 2, M – Ž.* Praha: BRÁNA, 1998. Strana 670.

⁷⁷ WEIL, Jirí. *Život s hvězdou. Na střeše je Mendelssohn. Žalozpěv na 77 297 obětí.* Praha: Lidové noviny, 1999. Pokud nebude uvedeno jinak, citace z kapitoly Jirí Weil: Život s hvězdou pochází z této publikace.

⁷⁸ Strana 147.

S postupujícím dějem sledujeme spolu s hlavním hrdinou rostoucí míru omezení a zákazů, dovídáme se, jak je spousta Roubíčkových známých (včetně jeho tety a strýce) povolávána do transportů a i to, jak se jemu jakoby zázrakem podaří z transportů shodou náhod vyvážnout. Zatím se ani v tomto momentě ještě zcela nepromění jeho rezignovaný a odevzdaný postoj, přestože se k tomu schyluje a v jeho jednání a smýšlení můžeme poprvé postřehnout změnu. Postava Roubíčka a spolu s ní i její životní postoj se zásadně promění ve chvíli, kdy z tlampačů na ulici během hlášení o popravách uslyší jméno své bývalé milenky Růženy Pospíchalové, se kterou je čtenář seznámen opět prostřednictvím retrospektivních zkratk. Posledním ze spouštěcích momentů je smrt kocoura Tomáše, kterého lze s nadsázkou považovat za Roubíčkovu spřízněnou duši s obdobným osudem pronásledovaného jedince.

Josef Roubíček tak nabyde přesvědčení, že řešením jeho bezvýchodné situace je život v ilegalitě a rozhodne se neuposlechnout očekávaného příkazu k nástupu do transportu. Toto rozhodnutí si pečlivě promýšlí a zvažuje, zda na něj má vůbec právo. Ještě v polovině vyprávění variantu úkrytu nebere vůbec v potaz: „*A když tě zavolají, nastoupíš?*“ „*Nastoupím, nedovedu si vymyslet nic jiného.*“⁷⁹ A posléze ve svém přesvědčení zakolísá v momentě, kdy se dozví o osudu manželského páru, který schovával Žida u sebe doma. Jednání Žida odsoudí všichni Roubíčkoví židovští spolupracovníci, kteří se domnívají, že Žid neměl vůbec požadovat takovou laskavost od nevinných lidí. „*Já bych řekl, že to byla ničemnost od toho Froehliche, když za něho budou trpět cizí lidé. Copak si lidé o nás pomyslí, jak nás mají litovat, když takový lotr připraví dva lidi o život, jen aby zachránil svou kůži.*“ [...] „*ale dělat to neměl. Nikdo nemá právo žádat od druhého, aby za něho nastavoval krk.*“ „*I když mu to ten druhý nabízí?*“ řekl jsem. „*Ani tenkrát ne,*“ odpověděl Egon.⁸⁰ Duhou morální překážkou je pro Roubíčka přesvědčení, že pokud do transportu nenastoupí on, tak bude povolán někdo další, aby počty odvedených souhlasily. Tím by se dopustil nespravedlnosti na někom druhém a sebral mu tím jeho naději. Nakonec je ale přesvědčen dělníkem Maternou, který ho v tomto jeho rozhodnutí podporuje a slibuje mu pomoc při realizaci plánu, takže nakonec jeho nabídku pomoci přijme a v samém závěru knihy odchází do ilegality. Toto rozhodnutí je pak výrazem Roubíčkovy vzdoru a zvrácením zdánlivě jasně předurčeného osudu.

⁷⁹ Strana 116.

⁸⁰ Strana 188.

5. 3. Postava Josefa Roubíčka

V následující kapitole se pro lepší názornost místy nevyhnu srovnání Josefa Roubíčka s Theodorem Mundstockem Ladislava Fukse. Tyto dva romány jsou velmi často porovnávány pro vzájemnou podobnost jak v zobrazení hlavních hrdinů, tak i pro podobné téma a motivy, oba se snaží nastínit psychiku člověka, který se vlivem vnějších okolností ocitl na hranici své existence.

Josef Roubíček je nám představen jako někdo, kdo je smířený se současným stavem věcí. Trpitelně přijímá svůj osud, v počátku si libuje v sebelítosti, ale nijak se nebrání, jen s pokorou přijímá všechny zákazy, nová omezení a protižidovské vyhlášky. V nuzném příbytku na pražském předměstí odevzdaně čeká na předvolání a zpočátku nemá ambice na tom cokoliv měnit. Zde bych ráda upozornila, že je možné vnímat paralelu mezi životem na okraji společnosti a životem na periferii města. Na transport se dokonce připravuje, ale v úplně jiném smyslu, než Fuksův Theodor Mundstock. Aby po jeho odvedení nacistická okupační správa nezískala nic z jeho majetku, cíleně se zbavuje všech věcí a nakonec si nenechá téměř nic, přestože pak v důsledku tohoto rozhodnutí sám některé věci postrádá. Toto a dále to, že od sebe nevyhnal kocoura Tomáše, je jeho forma vzdoru. Je ale důležité zdůraznit, že i přes to má strach o svůj život, pociťuje úzkost a ještě neztratil polední zbytky naděje. Ovšem to, že stále ještě doufá, mu paradoxně brání v překonání jeho pasivity, zastává názor, že dokud má co ztratit, nevyplatí se režimu otevřeně vzdorovat. „*Kdyby nebylo naděje,*“ řekl jsem, „*tak by člověk asi bojoval.*“⁸¹ V tomto postoji ho svým jednáním a přesvědčením podporují i ostatní Židé, kteří byli přiděleni na nejrůznější pomocné práce. Většinou se Roubíček setkává s ještě více odevzdanými a ustrašenými Židy, než je on sám. Ať už zamazává nápisy na ulicích v případě, že na to nestačí místní policie, nebo později na hřbitově, kde obdělává zeleninové záhony. „*Co kdybychom si řekli, že není nic kromě tohoto hřbitova, po kterém se procházíme s hráběmi?*“ Ale ostatní mě nechtěli poslouchat. *Chtěli slyšet vyprávění o tom, kde, jak a koho chytili, snad jim to dávalo pocit větší jistoty, neboť ještě chodily jejich nohy po zemi a jejich ruce svíraly hrábě.*“⁸² Tito Židé většinou přijali vnucený úděl a navíc zatracovali ty, kdo se mu odmítli podříditi. Roubíček seznává, že je to tak pro ně mnohem pohodlnější a jistější a uvědomuje si, že s nimi v tomto postoji nesouhlasí.

⁸¹ Strana 148.

⁸² Strana 89.

Roubíček je typ pasivního hrdiny, který se ale začíná ze své letargie probouzet v momentě, kdy se seznámí s energickým Josefem Maternou. Ten je jeho přímým protikladem. Přestože, nebo možná právě proto, že jeho se omezení určená židovské komunitě netýkají, nepatří do tábora těch, kdo s nimi vyjadřují maximálně tichý nesouhlas. Materna Roubíčka postupně formuje, odmítá jeho apatii a pomáhá mu zvládat každodenní realitu, byť třeba jen tím, že ho naprosto samozřejmě pozve k sobě domů, kde ho pohostí i přes Roubíčkovu příslušnost k židovské menšině. Roubíček se ale v jádru se svým osudem nechce smířit, začíná postupně vzdorovat, nejprve bezvýznamnou hrou na tzv. normální život, kdy si cestou po ulici hraje na zaneprázdněného úředníka, který se domů těší na večeři a svou manželku. „*Vždyt' můžeš být úředník, dobrý a pilný úředník, který se vrací z banky, kde sčítal položky, vrací se domů, kde ho čeká rodina.*“⁸³ A nakonec rebelstván, kdy si sundá z klopy kabátu Davidovu hvězdu a jde navštívit Josefa Maternu v době, kdy už má být podle nařízení jedné z vyhlášek doma.

V úplném závěru je pak Roubíček zcela proměněný, je vyrovnaný, sebejistý a odhodlaný postavit se nacistickému režimu a aktivně mu vzdorovat. Od pasivní rezistence, která je pro Josefa Roubíčka charakteristická v první polovině knihy, se posouvá k rozhodnému postoji odporu.

5. 4. Shrnutí

Hlavní postava Weilova románu je čtenáři zpočátku předkládána jako bezmocná a pasivní. Josefa Roubíčka sužuje strach z transportů a z nejasné budoucnosti. Vlivem okolností se ale jeho postoj promění, přejde z pasivní rezistence do aktivity. V důsledku několika spouštěcích momentů se Josef Roubíček osvobozuje od neustálých obav a v souvislosti s tím se rozjasňuje jeho pohled na svět, najednou se odváží drobných vzdoroakcí a tento proces vyvrcholí v rozhodnutí nenastoupit do transportu.

Ve druhé části díla se tak čím dál tím méně setkáváme s postavou Růženy, ke které se Roubíček zpočátku často vracel nejen ve vzpomínkách, ale i v rozhovorech, které s ní vedl. Kompenzoval si tím svou osamělost, upínal se k ní jako k někomu, kdo mu připomínal staré časy, kdy ještě neexistovala omezující nařízení namířená proti Židům a kdy žil bezstarostný život. Prostřednictvím těchto retrospektivních návratů se dozvídáme, že Roubíček byl vždy spíše opatrný a bojácný. V době, kdy předválečná

⁸³ Strana 40.

krize vrcholila, ho Růžena několikrát vyzývala k emigraci. Roubíček tyto výzvy ale vždy odmítl a postupně si uvědomuje, že to bylo špatné rozhodnutí.

Jakmile se jako zázrakem vyhne transportu, uvědomí si, že je to druhá a patrně i poslední šance, jak zvrátit svůj osud, jak napravit to, že s Růženou neemigroval. Konečné rozhodnutí v něm definitivně uzrálo, když se dozvěděl o Růženině smrti. Najednou nemá co ztratit, nemá na co (nebo na koho) čekat a v tuto chvíli je proces jeho vnitřního předu dokončen a jeho vnitřní boj se sebou samým je úspěšně za ním. Překonal svůj pocit sounáležitosti s ostatním židovským společenstvím a nabyde přesvědčení, že o lidský život je třeba bojovat.

Stejně jako Fuksův Mundstock, i Roubíček Jiřího Weila prozře a od pasivního přijímání životních cest přechází k aktivnímu řízení svého života, ale na rozdíl od Theodora Mundstocka jde ještě dál a svůj osud v podobě smrti zcela odmítá. Theodor Mundstock byl se svou přípravou na strasti transportu a koncentračního tábora zatím jen na půli cesty.

6. Josef Bor: Terezínské rekviem

Poslední srovnávaná kniha se v mnohém dost odlišuje od všech předchozích. Liší se jak tematicky, tak svým rozsahem a především pojetím a obsahem. Hrdinové této krátké prózy už nežijí na svobodě mezi ostatními lidmi a neřeší všední starosti. Na rozdíl od všech předchozích románů už hlavní postavy Terezínského rekviem transport do koncentračního tábora absolvovaly a na rozdíl od židovských postav v ostatních románech nejsou Židé z Borova Rekviem naivní v tom smyslu, že by věřily, že tím to pro ně končí. Židovští hrdinové Weila, Otčenáška i Fukse se víc než čehokoliv jiného obávají předvolánky na transport. Nedomýšlí, co se stane pak, co bude následovat, až jejich transport dorazí na místo určení. Židovští hudebníci Josefa Bora si uvědomují, že na ně kdykoliv může přijít řada v transportech do vyhlazovacích táborů

Josef Bor sepsal působivé dílo o věznicích Terezínského koncentračního tábora mj. i na základě vlastních prožitků. Sám byl z rasových důvodů během druhé světové války v Terezíně vězněn a s touto traumatickou zkušeností se vyrovnával prostřednictvím literární tvorby. Terezínské rekviem bylo vydáno i v Anglii, USA a v NDR a kromě uctění židovských umělců z ghetta ho lze vnímat jako poctu velkému italskému skladateli.

Novelu Terezínské rekviem lze chápat jako svého druhu varování, kam až může zvrhlost totalitního režimu zajít. Současně však Bor dokázal dokonale vykreslit tísnivou atmosféru koncentračního tábora, i přesto, že nijak nedramatizoval děj a nesnažil se o drastické vykreslení ghetta. Síla sdělení je v silné vůli umělců, v jejich nezlomnosti a ve výjimečném zobrazení řeči hudby. Během jednotlivých zkoušek a především v závěru, kdy umělci s nastudovaným rekviem vystupují, má čtenář dokonalou iluzi hudby, díky mistrovskému Borovu podání jakoby stál opodál a skutečně ji slyšel.

Terezínské rekviem je do jisté míry odrazem skutečných historických událostí v Terezíně, kde se náznaky hudby objevovaly od příjezdu prvního transportu.⁸⁴ I přes zákazy komandatury a přes avizované postihy se vězni spontánně scházeli a navzájem se těšili hudbou, která jim dávala zahnat strach, smutek a stesk. Ke konci roku 1941 však německá správa změnila strategii a povolila tzv. kamarádké večery, kde bylo

⁸⁴ VRKOČOVÁ, Ludmila. *Rekviem sami sobě*. Praha: Arkýř, 1993.

možné mj. provozovat i hudební vystoupení.⁸⁵ Takže v případě, že tím nebyla narušována vězeňská pracovní kázeň, se mohli Židé do jisté míry svobodně věnovat kultuře.

6. 1. Josef Bor

Josef Bor, vlastním jménem Josef Bondy se narodil 2. 7. 1906 v Ostravě a je spojován především s vězeňskou prózou. Sám byl z rasových důvodů za druhé světové války vězněn v koncentračních táborech v Terezíně a Buchenwaldu,⁸⁶ takže jeho pozdější prozaická tvorba byla inspirována osobní zkušeností a traumatizujícím prožitkem. Ve své tvorbě se zabýval soužitím Židů a křesťanů a křesťanským antijudaismem a sám se zasazoval o židokřesťanskou vzájemnost.

6. 2. Děj

Tragický příběh se odehrává za zdmi koncentračního tábora v Terezíně. Židovští umělci v táboře se pod vedením Rafaela Schächtera rozhodnou nastudovat Verdiho Rekviem. Autor popisuje Schächterovy nesnáze při obsazování hlavních partů, snahy umělců propašovat do tábora zakázané hudební nástroje a především jejich nadšení, s jakým k celé akci přistupovali. Nebylo lehké se pravidelně scházet v takovém počtu lidí, bylo obtížné sjednotit se v čase a především bylo třeba neustále se vyrovnávat s rozbíjením souboru v důsledku transportů vězňů do dalších táborů. „*Jak je to možné, opakuje si neustále, takový zvrát! Ještě před týdnem se radovali a jásali. „Quam olim Abrahae promisisti,“ zpívali, dokončím dílo, vykřikoval, a dnes? Má rozvrácený sbor i orchestr, ze čtyř sólistů mu zůstal jediný. Jak se to mohlo stát?*“⁸⁷

Verdiho rekviem nebylo prvním nastudováním hudební látky v Terezíně. Bylo ale výjimečné svým záběrem, svou náročností a svou hloubkou. Schächter nejprve studoval jednotlivé party s mužským souborem, později s ženským a nakonec je spojil. Postupem času a s dalšími transporty přivázejícími vězně do Terezína přijíždělo i mnoho dalších umělců, profesionálních pěvců a hudebníků, kteří před válkou platili za esa ve svých oborech. A transporty ovlivňovaly soubor i naopak, osazenstvo se neustále měnilo s tím, jak transporty opouštěly pevnost.

⁸⁵ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941 – 1945: tvář nuceného společenství. Díl II, Sociologie*. Brno: Barrister & Principal, 2006.

⁸⁶ MENCLOVÁ, Věra. SVOZIL, Bohumil. VANĚK, Václav a kol. *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libri, 2000.

⁸⁷ BOR, Josef. *Terezínské rekviem*. Praha: Československý spisovatel, 1963. Strana 31.

To, že si Schächter vybral k nastudování Verdiho *Rekviem*, bylo překvapivé. V židovském ghettu si vybral katolickou mši, modlitbu za zemřelé. I on sám to vnímal jako něco, co není úplně samozřejmé. Je možné si toto jeho rozhodnutí vysvětlit několika způsoby. *Rekviem* mohlo být symbolickým výkřikem k Bohu, obrazným žalováním na současnou krizi lidství, anebo Schächter možná chtěl demonstrovat sejití Židů s evropskou kulturní tradicí a humanitními ideály.⁸⁸ Vzhledem k Borově snažení v oblasti křesťanskožidovské pospolitosti by bylo takové zdůvodnění nasnadě. Aneta Řičařová ve své diplomové práci, kterou podložila autentickými rozhovory se svědky událostí, vysvětluje Schächterovy pohnutky ještě úplně jinak: „*On si v hlavě přepracoval „mši pro mrtvé“ na „mši pro mrtvé esesáky“. A to ho hnalo. Přes všechny hrůzy.*“⁸⁹

Jak již bylo řečeno, proces nastudování *Rekviem* byl nesnadný i vzhledem k provizorním podmínkám. Vězni si vše obstarávali sami a na vlastní nebezpečí. „*První nástroj, cello, propašoval do ghetta „táta“ Meisl. Přátelé z pražského orchestru mu je tajně uschovali v opuštěné stodole v polích [...] Několik houslí a viol přivezli staří židé z Německa, tam hudební nástroje neodváděli. Rozbitý, zdánlivě již nepotřebný klavír zanechal dřívější majitel v Terezíně [...]*“⁹⁰ O to víc se pak s celým projektem ztotožňovali.

Umělcům ale nešlo v první řadě o hudební výsledek samotný. Hudba a pravidelné zkoušky jim pomáhaly přežívat každodenní realitu ghetta, stesk a nejistotu. Byla pro ně únikem a pomáhala jim alespoň na chvíli zapomenout na černé myšlenky.⁹¹ „*[...] jim (zúčastněným umělcům, pozn. autorky) nešlo o dílo, ale o zkoušky, vyvolávaly vzpomínky na lepší doby, pomáhaly zapomínat, dávaly sílu a naději, tak to všichni vděčně chápali*“⁹² Každý si pak tedy velice cenil, pokud získal místo ve sboru, cítil se pak součástí nějakého vyššího celku a mohlo se mu prostřednictvím zkoušek dostávat pocitu, že někam patří. To nejlépe vystihuje postava Rodericha. Ten se ke sboru dostal náhodou, když utíkal před německým strážným a pak obdobnou náhodou a znenadání

⁸⁸ ŘIČAŘOVÁ, Aneta. *Hudba v terezínském ghettu za 2. světové války* [online]. 2008 [citováno dne 23. 4. 2014]. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Marek Sedláček. Dostupné z: < https://is.muni.cz/th/104331/pedf_m/>.

⁸⁹ Tamtéž, strana 14.

⁹⁰ BOR, Josef. *Terezínské rekviem*. Praha: Československý spisovatel, 1963. Strana 17. Pokud neuvedu jinak, citace a odkazy v této kapitole čerpám z této publikace.

⁹¹ KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941 – 1945: o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. Praha: Editio Bärenreiter, 2000.

⁹² Strana 26.

sbor opouštěl. „*nikoho zde nemám a bylo to tu mezi vámi tak krásné, nikdy ještě jsem se necítil tak šťastný.*“⁹³

Schächter jednou přišel na zkoušku pozdě a rozrušený. Radostně svým kolegům oznamoval, že terezínští umělci budou vyřazeni z transportů a zůstanou v Terezíně chráněni. Toto nečekané sdělení ostatní umělce nejprve zaskočilo a později jim dodalo naději v lepší budoucnost. „*Ano, zvítězí, teď tomu věří, teď už nepochybuje.*“⁹⁴ Tato Schächterova myšlenka patrně patřila jemu samotnému a týkala se vítězství ve smyslu dokončení Rekviem, ale dala by se stejně tak vnímat jako víra ve vítězství ve válce. Tento ústupek vnímali jako důsledek německých neúspěchů a jako slabosti. Opět začali doufat v brzký konec války a v budoucí život. Tento pocit je ale patrný z celé Borovy novely. Paradoxně, i když jsou tito Židé už v koncentračním táboře, tím, že mají nějakou náplň volného času, že mají i jiné povinnosti, než určené v rámci ghetta, se udržovali v alespoň trochu optimistické náladě. A i když mělo mnoho členů sboru za sebou pohnutý osud, nikdo z nich nepůsobil zcela odevzdaně.

Přestože podmínky byly velice nepříznivé, Schächter byl perfekcionista a odmítal jakékoliv ústupky na úkor kvality a jednotlivá představení, nejen Verdiho Rekviem, pak provedením nepřipomínala amatérské výstupy. V závěru novely je židovský sbor postaven před rozkaz komandatury předvést Verdiho rekviem vedení SS, které do Terezína dorazí. Pochopitelně Schächter nemá nejmenší zájem o vystoupení před takovým publikem, na druhé straně chápe, že v zásadě nemá na výběr a dokonce si uvědomuje příležitost, jaká se naskytla. Pojetí Rekviem tak může být dvojitý, z pohledu SS a z pohledu židovských umělců. Z pohledu prvních si Židé budou Rekviem zpívat sami sobě a ti druzí ho mohou zpívat právě přímo jim. „*[...] pochopil, co je Eichmannovi na Rekviem směšného. Sobě si ho židi zpívají, jako by sami sobě šli zvonit umíráčkem, to je Eichmannovi k smíchu. Ale Moese s Eichmannem nesouhlasí, židi jistě dobře vědí, komu teď všude v Evropě odzvánějí, mají i v lágru dobré zprávy, co se děje venku, a nejsou hloupí.*“⁹⁵ Terezínští vězni tak svým představením vyjadřovali i svůj vzdor, který na konci utvrdili tím, že se svým divákům nepoklonili. Hudebníci se nenechali zlomit neustálým terorem a vězeňskou šikanou, uchovali si svou lidskost a

⁹³ Strana 47.

⁹⁴ Strana 25.

⁹⁵ Strana 65.

svou lásku k hudbě. V té měli něco, na co se mohli těšit, co jim dávalo radost a co je pojilo s domovem.

Terezínské rekviem však nekončí šťastně. Posléze jsou umělci stejně posláni do transportu, i když nakonec nedošlo k porušení slibu, který komandatura umělcům dala. Sbor od sebe nebyl oddělen, „*nastoupili společně – Rafael Schächter se svými druhy. Do prvních vagónů prvního transportu.*“⁹⁶

6. 3. Postavy

Novela nemá úplně hlavní postavu. Víceméně můžeme za hlavní postavu považovat Rafaela Schächtera, ale je třeba brát toto určení s rezervou. Čtenář nemá možnost zjistit, jaký život vedl před válkou a vlastně ani to, jak vnímá svůj život v ghettu. Je nám zobrazován jen jako sbormistr, který si vytyčil cíl a všemi prostředky se ho snaží naplňovat. Nedovídáme se nic konkrétního o jeho pocitech, vyjma těch, které se nějak dotýkají hudebních zkoušek. Schächter byl ve svých snahách veden touhou po normálním životě a vedení sboru a studium stále nových hudebních děl mu takovou iluzi částečně poskytovalo.

Vedle Rafaela Schächtera je v knize ještě mnoho dalších postav, ale žádná z nich nedostává větší prostor. I to dokládá Borův záměr soustředit se na výpověď díla, ne na dílčí osudy nebo dokonce příběh.

Všechny postavy však spojuje podíl na společném díle a snaha ho dokončit, avšak ani přesto nebyla společná práce na hudebním zpracování hlavním cílem, ale především prostředkem, který patrně splnil svůj účel. Vězni se alespoň na chvíli pomocí zkoušek a drilu oprošťovali od všednodenní skutečnosti koncentračního tábora.

6. 4. Shrnutí

Umělecká činnost prováděná v terezínském ghettu měla pochopitelně daleko jiný rozměr, než na jaký jsme běžně zvyklí. V nelidských podmínkách ghetta byla hudba pro židovské vězně jakýmsi světlem v každodenních útrapách, byla pro ně něčím, k čemu se upínali. Dodávala naději k dalšímu životu, dodávala sílu do dalších dní a židovští umělci za zdmi ghett a skrze ni alespoň symbolicky vyjadřovali svůj protest proti nacistické diktatuře.

⁹⁶ Strana 73.

Židé v novele Josefa Bora nejsou zlomení a lhostejní. Nejsou zcela otupělí, jak bychom mohli u vězňů čekat, z knihy není patrné zoufalství nebo sebelítost. Nijak ale nereflektují život mimo zdi ghetta, vůbec je nenapadá, jak by mohli žít po válce, žijí jen tady a teď a neodvažují se pomýšlet na budoucnost. V ghettu jsou transporty dál na Východ na denním pořádku, tak je možné, že to je jen důsledek realistického vnímání skutečnosti. Židé v Terezínském rekviem vyjadřují svůj protest a vzdor metaforicky, prostřednictvím umění a skrz něj ukazují i svou sílu a odhodlání nenechat se zlomit a odmítají upadnout do zoufalství. Tito vězni mají pro co žít, což jim v mnohém usnadňuje jejich každodenní útrapy ghetta.

Závěr

Pro svou práci jsem si zvolila tituly, které sice byly již mnohokrát zpracovávány, ovšem pokusila jsem se je nahlédnout jinak. Nezabývala jsem se jejich kompoziční výstavbou, ani literární formou a neprováděla jsem analýzu jazykových prostředků. Měla jsem zájem na tom vystihnout jejich sdělení ohledně židovských východisek. Mým hlavním cílem bylo porovnat jednotlivé postavy a shrnout, co je spojuje a v čem se odlišují.

Fuksův Mundstock svůj osud zcela neodmítá. Nechápe ho a nerozumí tomu, na základě čeho je najednou židovský původ důvodem perzekuci, ale v zásadě ho nijak nezpochybňuje. Nijak ani nepopírá transporty samotné, ale přeci jen není pasivním hrdinou. Na transport se pečlivě připravuje a má pocit, že tím je strůjcem svého osudu. Na první pohled se mu nevzpouzí, ale nějakým způsobem ho směřuje a ovlivňuje. V závěru krátké novely jde na transport téměř radostně, protože má pocit, že ho nic nemůže zaskočit a že v důsledku celý systém obelstil, předběhl.

Otčenášková povídka dokonale vystihuje dobovou atmosféru a spolu s ní i společenské typy lidí. V tomto případě hrdinové žádným procesem proměny neprojdou. Odhodlaní jsou oba hned od začátku. Ester je čtenářům představena ve chvíli, kdy vyjádřila svůj nesouhlas a vzdor tím, že nenastoupila do určeného transportu a Pavel ji v tom po celou dobu podporuje. Sdělením povídky je v tomto případě lidská solidarita a to, že i v době války dokázali Pavel a Ester myslet na toho druhého více než na sebe. Odhodlání žít je u Ester silné a to, že se nakonec rozhodne vběhnout přímo do nacistické náruče, není důsledkem nějakých pochyb, ale právě vyústěním strachu o Pavla, který jí tak pomohl.

Josef Roubíček ve Weilově románu nakonec odmítne uposlechnout předvolání do transportu, ačkoliv na počátku novely by se takové jeho rozhodnutí mohlo zdát nanejvýš nepravděpodobné. Postupem času se mění a nakonec si uvědomí, že celý systém árijské a neárijské rasy je Židům vnucený a v zásadě je jen na nich, zda ho přijmou, nebo jestli se rozhodnou vzdorovat. Roubíček se odmítl celého procesu účastnit a současně s tím odmítl smrt, ale vnímá to jako své soukromé rozhodnutí, nemá potřebu o něm přesvědčovat své židovské soukmenovce, kteří jsou jeho přímým protipólem. Svou společenskou roli vlastně přijali, přestože naděje se zatím ještě nevzdali. Je to ale naděje pasivní, jen očekávají další vývoj událostí, ale odmítají se v něm jakkoliv angažovat.

Osobitě je vykreslení židovského postoje v Borově Tereziánském rekviem. Tito Židé většinou nemají co ztratit, přežívání v ghettu je ubíjí, ale dokázali si najít svou činnost, ke které se upínají a která jim pomáhá vypořádat se s válečnými útrapami. Hudba byla pro vězně pomyslným majákem, dodávala jim vůli k dalšímu životu a jejím prostřednictvím židovští umělci vzdorovali nacistickému teroru. Skrz Verdiho rekviem umělci promlouvají a obsahově se do židovského ghetta přesně hodí, byť jde o katolickou mši. V Borově Rekviem jsou Židé vyrovnání a paradoxně zdaleka nejméně je z tohoto díla cítit strach a beznaděj.

Všechny hlavní postavy ze srovnávaných knih spojuje naděje, všechny postavy svým způsobem doufaly, že budou žít. Ovšem každý z nich už svou naději prožíval jinak a každý se k ní dopracoval různě, ale žádný hlavní hrdina není stoprocentně otupělý a lhostejný ke svému osudu, i když u Ester vyznívá její naděje zcela jinak, než u Josefa Roubíčka na počátku vypravování. Spojuje je i neschopnost pochopit rasovou perzekuci, avšak odlišují se v tom, zda ji přijímají či ne. Společným jmenovatelem všech titulů je i jejich výjimečné postavení v literatuře. Přestože ve své době byly Weilův Život s hvězdou nebo Romeo, Julie a tma od Jana Otčenáška přijímány rozporuplně, v současné době o literárních kvalitách těchto děl není pochyb. Díla všech čtyř autorů mistrně zobrazují vnitřní prožívání tragické skutečnosti těch, kterých se běh událostí dotýkal nejvíce a čtenářům tak mohou nabízet nový pohled na historické reálie naší země.

Seznam zdrojů a literatury

- ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941 – 1945: tvář nuceného společenství. Díl II, Sociologie*. Brno: Barrister & Principal, 2006.
- BAUER, Michal. *Příprava vydání románu Pan Theodor Mundstock od Ladislava Fukse*. Tvar, 2001. Ročník 12, číslo 20, str. 14 – 15.
- BOR, Josef. *Terezínské rekviem*. Praha: Československý spisovatel, 1963.
- Decimační a tranzitní funkce Terezína [online]. c2011. [citováno dne: 10. 4. 2014]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/cz/history/jew/czech/terezin/terezin2>>.
- DIWISCHOVÁ, Andrea. Rekonstrukce fikčního světa románu Pan Theodor Mundstock [online]. 2006 [citováno dne: 14. 4. 2014]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filosofická fakulta. Vedoucí práce Petr Bubeníček. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/85585/ff_b/> .
- DOKOUPIL, Blahoslav, ZELINSKÝ, Miroslav (ed). *Slovník české prózy 1945 – 1994*. Ostrava: Sfinga, 1994.
- FUKS, Ladislav. *Pan Theodor Mundstock*. Praha: Československý spisovatel, 1963.
- HRUBEŠ, Jan. KRYL, Miroslav. „Ještě jednou Jiří Weil.“ In BLODIG, VOJTĚCH a kol. *Terezínské listy*. Praha: OSWALD, 2003, str. 18 -39.
- JANOUŠEK, Pavel a kol. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl 2, M – Ž*. Praha: BRÁNA, 1998.
- KÁRNÝ, Miroslav. *Konečné řešení, Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991.
- KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek XIV., 1929 – 1938*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2002.

- KOŘÍNKOVÁ, Drahomíra. *Proměny zla*. Romboid (Bratislava), 1973. Ročník 8, číslo 9, 56 – 58.
- KŘEŠŤAN, Jiří, BLODIGOVÁ, Alexandra, BUBENÍK, Jaroslav: *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918-1948*. Praha 2001.
- KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941 – 1945: o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. Praha: Editio Bärenreiter, 2000.
- LEHÁR, Jan. STICH, Alexandr. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. HOLÝ, Jiří. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998.
- MENCLOVÁ, Věra. SVOZIL, Bohumil. VANĚK, Václav a kol. *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libri, 2000.
- MERCKES, KEES. „Problém literárního stylu ve Weilově románu *Život s hvězdou*.“ In: *Světová literárněvědná bohemistika II. Úvahy a studie o české literatuře*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1996. Str. 684-688.
- MERHAUT, Luboš a kol. (vedoucí red.). *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla instituce. 4/II U – Ž*. Praha: Academia, 2008.
- Norimberské zákony (1935)[online]. c2011 [citováno dne: 8. 4. 2014]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/cz2/history/events/nuremberg_laws>.
- OTČENÁŠEK, Jan. *Romeo, Julie a tma*. Praha: Československý spisovatel, 1958.
- PETRMICHL, Jan. *Dvakrát okupace. Novely Jana Otčenáška a Nory Frýda*. Rudé právo, 16. 1. 1959. Ročník 39, číslo 15, str. 4.
- PETRŮV, Helena. *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941)*. Praha: Institut terezínské iniciativy, 2000.
- ROLLAND, Romain. *Petr a Lucie*. Praha: Melantrich, 1984.

- ROTKIRCHENOVÁ, Livie. „Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938 – 1945.” In JANIŠOVÁ, Milena (ed.) *Osud Židů v Protektorátu. Sborník studií Livie Rothkirchenové, Evy Schmidtové-Hartmannové, Avigdora Dagana s úvodem Milana Šimečky*. Praha: Trizonia, 1991.
- RZOUNEK, Vítězslav. *Jan Otčenášek*. Praha: Československý spisovatel, 1985.
- ŘIČAŘOVÁ, Aneta. *Hudba v terezínském ghettu za 2. světové války* [online]. 2008 [citováno dne 23. 4, 2014]. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Marek Sedláček. Dostupné z: < https://is.muni.cz/th/104331/pedf_m/>.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava, Zing Print, 2005.
- VRKOČOVÁ, Ludmila. *Rekviem sami sobě*. Praha: Arkýř, 1993.
- VŠETIČKA František: *Dualita Pana Theodora Mundstocka*. Česká literatura. Česká literatura, 1973. Ročník 21, číslo 3, str. 262 – 270.
- WEIL, Jiří. *Život s hvězdou. Na střeše je Mendelssohn. Žalozpěv na 77 297 obětí*. Praha: Lidové noviny, 1999.